

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।
इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे
जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां
मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं
तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः
प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा।
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानौ
दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं
तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे
जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं
तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ
आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्।
प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय
 धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं
 यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
 कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने
 च। निरस्तुः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुतौ शण्डामर्कौ
 सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः
 संकृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो
 बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरुद्धं च॥ (ब्रह्म क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं
 पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके
 वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥१॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
 स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
 एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
 एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
 प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
 ततो वै ते सर्वात्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
 रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वात्रोहात्रोहति। देवा वै

भद्राः सन्तोऽग्निमादधित्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
ते पुनर्वस्वोरादधत्। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत्। यः
पुराऽभद्रः सन्पार्ष्णीयान्त्स्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत्।
पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः
कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत्॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति तमाहुर्यो
ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः कामयेत् भगी
स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत्। भगस्य वा
एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्यैव भवति। कालकञ्जा वै
नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत्। पुरुष इष्टकामुपादधात्पुरुष
इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्। एषा
मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स
इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त
ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्त्स्यात्। स
चित्रायामग्निमादधीत्। अवकीर्यैव भ्रातृव्यान्। ओजो
बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत्।

वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी
भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो
योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत।
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी
भवति। शरदि वैश्य आदधीत। शरद्वे वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य।
यत्पूर्वं फल्गुनी। पृष्टित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।
पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवैनं
यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वधि त्सन्तु फल्गुन्योरग्निमादधीता सन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥२॥ [२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्।
रूपेणैव वैश्वानरमवरुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा
प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं
ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती

अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या
यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषा अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि
कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव
यज्ञियेऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आखू रूपं
कृत्वा। स पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु
समचरत्। तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः संभारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे। ऊर्जं वा एतः रसं पृथिव्या उपदीका
उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवृषा संभारो भवति।
ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं
ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिन्त। ततो वै
तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य
गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन
प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपूर्णं तिष्ठत्।
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स
वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आर्च्छत्। तस्या

उपहृत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं
वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं
सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्धारमग्निमाधत्ते। शर्करा
भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शंत्वाय। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य
पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य
रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति।
सरितसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सत
इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।
सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवावरुन्धे।
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य

पुर्णमच्छिद्यत। तत्पुर्णोऽभवत्। तत्पुर्णस्य पर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवावरुन्धे। देवा वै ब्रह्मन्नवदन्त। तत्पुर्ण उपाशृणोत्। सुश्रवा वै नाम। यत्पर्णमयः सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मा धक्ष्यतीति। तश्शम्याऽशमयत्॥२४॥

तच्छम्यै शमित्वम्। यच्छमीमयः सम्भारो भवति। शान्त्या अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्। यद्विकङ्कतः सम्भारो भवति। भा एवावरुन्धे। सहृदयोऽग्निराधेय इत्याहुः। मरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिर्भवत्। यदशनिहतस्य वृक्षस्य सम्भारो भवति। सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

ऊषा अभवन्नभवद्वल्मीकौऽश्राम्युदप्रथयद्वत्यै बीभत्सत् इत्याह रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुः स्त्रीणि

च॥३॥ [३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेवैनमवरुद्धा धत्ते। यद्द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। परिमितमवरुन्धीत। चक्षुर्निमित्त आदधीत। इयद्द्वादश विक्रामा (३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चावरुन्धे। अनृतं वै वाचा वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति। तत्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमित्तेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते।

तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे
वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकशिन्यासीत्। साऽऽशृणोत्। असुरा
अग्निमादधत् इति। तदंगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।
प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा
पराभवति। साऽऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदंगच्छत्।
तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।
अथाहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गलोकमेष्यन्ति।
प्रजां तु न वैत्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य
श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमैति। प्रजां तु न विन्दते।
साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि।
यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं जे॒ष्यसी॑ति।
 गा॒र्ह॑प॒त्य॒म॒ग्र आ॑द॒धात्। गा॒र्ह॑प॒त्यं वा अ॒नु प्र॒जाः
 प॒शवः॑ प्र॒जाय॑न्ते। गा॒र्ह॑प॒त्ये नै॒वास्मै॑ प्र॒जां प॒शून्प्रा॑ज॒नय॑त्।
 अथा॑न्वा॒हार्य॑प॒च॒नम्। ति॒र्यङ्मि॒त्रं वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व
 तेन॑ लो॒के प्र॒त्य॒तिष्ठ॑त्। अथा॑ह॒वनी॑यम्। तेनै॒व सु॒व॒र्गं
 लो॒कम॒भ्य॑जयत्॥ ३२॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जा॒यते।
 प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
 यस्य॑ वा अ॒यं॒थादे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो
 वृ॒क्ष्यते। पा॒पी॒यान्भ॒वति। यस्य॑ य॒थादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य
 आ॒वृ॒क्ष्यते। व॒सी॒यान्भ॒वति॥ ३३॥ भृ॒गूणां॑ त्वाऽङ्गि॒रसां॑
 व्रत॑प॒ते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ भृ॒ग्वङ्गि॒रसा॑माद॒ध्यात्। आ॒दि॒त्यानां॑
 त्वा दे॒वानां॑ व्रत॑प॒ते व्र॒तेना॑द॒धामी॑त्य॒न्यासां॑ ब्रा॒ह्म॒णीनां॑
 प्र॒जाना॑म्। वरु॑णस्य त्वा॒ राज्ञो॑ व्रत॑प॒ते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒
 राज्ञः॑। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रत॑प॒ते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒
 राज॒न्यस्य॑। मनो॑स्त्वा ग्रा॒म॒ण्यो व्रत॑प॒ते व्र॒तेना॑द॒धामि॑ति॒
 वैश्य॑स्य। ऋ॒भूणां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रत॑प॒ते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒
 रथ॑का॒रस्य॑। य॒थादे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते। न दे॒वता॑भ्य आ॒वृ॒क्ष्यते।
 व॒सी॒यान्भ॒वति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चावरुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीजनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥ ४॥ [४]

प्र॒जाप॑ति॒र्वाचः॑ स॒त्यम॑पश्यत्। तेना॒ग्निमा॑धत्त। तेन॒ वै स

आ॑र्ध्रो॒त्। भूर्भुवः॑ सुव॒रित्या॑ह। ए॒तद्वै वा॒चः स॒त्यम्। य
ए॒तेना॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरे॒व भ॑वति।
अथो॒ य ए॒वं वि॒द्वान॑भि॒चर॑ति। स्तृ॒णुत ए॒वैन॑म्॥ ३५॥

भूरि॑त्या॒ह। प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सृजते। भुव॒ इत्या॑ह।
अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। सुव॒रित्या॑ह। सुव॒र्ग ए॒व
लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। त्रि॒भिर्क्ष॒रैर्गार्ह॑पत्य॒मा द॑धाति। त्रयं
इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेवैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॑ति॒ष्ठित॑माधत्ते। सर्वैः॑
प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्॥ ३६॥

सुव॒र्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काया॑धी॒यते। यदा॑हव॒नीयः॑। सुव॒र्ग
ए॒वास्मै॑ लो॒के वा॒चः स॒त्यः सर्व॑माप्रोति। त्रि॒भिर्गार्ह॑पत्य॒मा
द॑धाति। प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्। अ॒ष्टौ संप॑द्यन्ते। अ॒ष्टाक्ष॑रा
गाय॒त्री। गा॒य॒त्रौऽग्निः॑। यावा॑ने॒वाग्निः॑। तमा॑धत्ते॥ ३७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
ताभ्यो॒ ज्योति॑रुद॒गृह्णा॑त्। तं ज्योतिः पश्य॑न्तीः प्र॒जा अ॒भि
स॒माव॑र्तन्त। उ॒परी॑वा॒ग्निमुद्गृ॑हीयादुद्धरन्। ज्योति॑रे॒व पश्य॑न्तीः
प्र॒जा यज॑मानम॒भि स॒माव॑र्तन्ते। प्र॒जाप॑तेरक्ष्य॑श्वयत्।
तत्परा॑ऽपतत्। तदश्वो॑ऽभवत्। तदश्व॑स्याश्व॒त्वम्॥ ३८॥

ए॒ष वै प्र॒जाप॑तिः। यद॒ग्निः। प्रा॒जाप॑त्योऽश्वः॑। यदश्वं
पु॒रस्ता॑न्नयति। स्वमे॒व चक्षुः॑ पश्य॑न्प्र॒जाप॑तिरनू॒देति॑।
व॒ज्री वा ए॒षः। यदश्वः॑। यदश्वं पु॒रस्ता॑न्नयति। जा॒ताने॒व

भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-
मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं
नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मूत्वा। प्राश्वं पूर्वमुदवहत्।
तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्मूत्वा। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैनयोः
सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान्विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मा
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य संदधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा
अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न
रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये
पावकाय। पूत एवास्मिन्नाद्यं दधाति। यदग्नये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहुर्वनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचये एकं च॥५॥—[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ
वामं वसु सं न्यदधत्। इदमु नो भविष्यति। यदि नो
जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोत्सहमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्।
पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तैऽग्नये पवमानाय
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्। पशवो वा अग्निः पवमानः।
यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्। तैऽग्नये पावकाय। आपो
वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्॥४६॥

तैऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः। यदेवादित्य
आसीत्। तत्तेनावारुन्धत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता
अग्न्याधेयस्य। आग्नेयो वा अष्टाकपालोऽग्न्याधेयमिति।
यत्तन्निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्।
यथाऽङ्गानि स्युः। नात्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सह
निरुप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयं वा एतस्येन्द्रियं

वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्रमेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातमायामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं शमयित्वा। पशूनवरुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन्-मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३)
मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।
यत्र जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-
रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणे। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनुं होत्रे।
आशिषं एवावरुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्गान्।
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा
एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।
अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयमृष्वासीत्तत्तेनावारुन्धत् स्यादाप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्प्रत्यवरोहति
ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥६॥

[६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। संप्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय
तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। संप्रियः पशुभिर्भुवत्।
स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि
विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो

विभा॑हि। ऊ॒र्जं नो धे॑हि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्तद॒सौ सूर्य॑स्तद॒यम॒ग्निः। संप्रि॑यः प॒शुभिर्भु॑वत्। यत्ते
शुक्र॑ शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे
दीदि॑हि तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे
सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒राद्व॑ स्व॒राद्व॑।
ते मावि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्॥५७॥

ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। सं॒राद्व॑भि॒भूश्च॑। ते मावि॑शतां॒ ते मा॑
जिन्वताम्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒भूश्च॑ परि॒भूश्च॑। ते मा
वि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। प्र॒भ्वी
च प्र॑भूतिश्च। ते मा वि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्। यास्ते॑ अ॒ग्ने
शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॑स्त्वाऽऽद॑धे। यास्ते॑ अ॒ग्ने घो॒रास्त॒नुवः॑।
ताभि॑र॒मुं ग॑च्छ॥५८॥

चतु॑ष्पदे जिन्वतां त॒नुव॒स्त्रीणि॑ च॥७॥ [७]

इ॒मे वा ए॒ते लो॒का अ॒ग्नयः॑। ते यदव्या॑वृत्ता आ॒धीये॑रन्।
शो॒चये॑युर्यज॑मानम्। घ॒र्मः शि॒र् इति॑ गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति।
वा॒तः प्रा॒ण इत्य॑न्वाहा॒र्यप॑च॒नम्। अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॑नीयम्।
तेनै॒वैना॒न्याव॑र्तयति। तथा॒ न शो॑चयन्ति॒ यज॑मानम्।
रथ॑न्त॒रम॒भिगा॑यते॒ गा॒र्हप॑त्य आ॒धीय॑माने। राथ॑न्त॒रो वा
अ॒यं लो॒कः॥५९॥

अ॒स्मिन्ने॒वैनं॑ लो॒के प्र॑ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। वा॒म॒दे॒व्यम॒भिगा॑यत

उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वांमदेव्यम्। अन्तरिक्षं
 एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वांमदेव्यम्।
 शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं
 आधीयमाने। बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके
 प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत।
 तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।
 तच्छैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।
 वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते।
 घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
 धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स
 आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
 संप्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं संप्रियं
 करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय
 यच्छेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण
 इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह।
 अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह।
 विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावैवैनौ कुरुते। ऊर्ज
 नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।

अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॒नीयम्। अ॒र्को वै दे॒वाना॒मन्नम्॥६३॥

अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। तेन॑ मे दी॒दिही॒त्याह॑। समि॑न्ध ए॒वैनम्।
आ॒न॒शे व्या॑न॒श इति॑ त्रि॒रुदि॑ङ्गयति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॒ष्ठित॑मा ध॑त्ते। तत्तथा॑ न का॒र्यम्।
वी॒ङ्गित॑मप्र॒ति॒ष्ठित॑मा द॑धीत। उ॒द्धृत्यै॒वाधा॑याभि॒मन्त्रि॑यः।
अ॒वी॒ङ्गित॑मे॒वैनं॑ प्र॒ति॒ष्ठित॑माध॑त्ते। वि॒राट् स्वर॑ाट् यास्ते
अ॒ग्ने शि॒वास्त॑नुव॒स्ताभि॑स्त्वाऽऽद॑ध इत्या॒ह। ए॒ता वा
अ॒ग्नेः शि॒वास्त॑नुवः। ताभि॑रे॒वैन॑ꣳ स॒म॑र्धयति। यास्ते॑ अ॒ग्ने
घो॒रास्त॑नुव॒स्ताभि॑र॒मुं ग॒च्छेति॑ ब्रूया॒द्यं द्वि॑ष्यात्। ताभि॑रे॒वैनं॑
परा॑भावयति॥६४॥

लो॒कोऽसृ॑जतैन॒माध॑त्तेऽन्वाहार्य॒पच॑नं दे॒वाना॒मन्न॑मेनं प्र॒ति॒ष्ठित॑माध॑त्ते पञ्चं च॥८॥ [८]

श॒मी॒ग॒र्भाद॑ग्निं म॑न्थति। ए॒षा वा अ॒ग्नैर्य॑ज्ञि॒यां त॒नूः।
तामे॒वास्मै॑ जनयति। अ॒दितिः॑ पु॒त्रका॑मा। सा॒ध्येभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑
ब्र॒ह्मो॒दन॑म॒पच॑त्। तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॑श्नात्।
सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑ धा॒ता चा॑र्य॒मा चा॑जायेताम्। सा
द्वि॒तीय॑म॒पच॑त्॥६५॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॑श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑
मि॒त्रश्च॑ वरु॑णश्चाजायेताम्। सा तृ॒तीय॑म॒पच॑त्। तस्या॑
उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॑श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑ अ॒ंशश्च॑
भग॑श्चाजायेताम्। सा च॑तु॒र्थम॑पचत्॥६६॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॑श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑

इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पंचति। रेतं एव
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती
रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसंमिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि
रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्चत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्धृतम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगंतीभिर्वैश्यस्य। जगंतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वाय। तं संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सरं
हि रेतो हितं वर्धते। यद्येनं संवत्सरे नोपनमेत्।

स॒मिधुः पुन॒राद॑ध्यात्। रे॒तं ए॒व तद्धि॑तं वर्ध॑मानमेति। न
मा॒९सम॑श्जीयात्। न स्त्रिय॒मुपे॑यात्॥ ७१॥

यन्मा॒९सम॑श्जीयात्। यत्स्त्रिय॒मुपे॑यात्। निर्वी॑र्यः स्यात्।
नैन॑म॒ग्निरु॑प॒नमे॑त्। श्व आ॑धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मो॒दनं प॑चति।
आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो
यन्तं॑ प्रति॒नुद॑न्ते। ए॒ते ख॒लु वा॒वादि॑त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः। तैरे॒व
स॒न्त्वं ग॑च्छति॥ ७२॥

नैनं॑ प्रति॒नुद॑न्ते। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। क्वा॑ सः।
अ॒ग्निः का॒र्यः। यो॑ऽस्मै प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।
श॒ल्कै॒स्ता९रा॒त्रि॒म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुपव्युषम॒रणी॑ निष्ट॑पेत्।
यथ॑र्ष॒भाय॑ वाशि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पो॒दूह्य॑
भस्मा॒ग्निं म॑न्थति॥ ७३॥

सैव सा॒ऽग्नेः स॒न्त॑तिः। तं म॑थित्वा प्राश्चमुद्ध॑रति। सं॒व॒त्स॒रमे॒व
तद्रे॒तो हि॒तं प्र॑ज॒नय॑ति। अना॑हित॒स्तस्या॒ग्निरि॑त्याहुः।
यः स॒मिधो॑ऽना॑धाया॒ग्निमा॑धत्त इति॑। ताः सं॒व॒त्स॒रे
पु॒रस्ता॑दाद॑ध्यात्। सं॒व॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते। यदि॑
सं॒व॒त्स॒रेऽना॑द॑ध्यात्। द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॑दाद॑ध्यात्।
सं॒व॒त्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॑द॒श रा॒त्रयः॑। सं॒व॒त्स॒रमे॒वास्या॑हि॒ता
भव॑न्ति। यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑द॑ध्यात्। त्र्य॒हे पु॒रस्ता॑दाद॑ध्यात्।
आ॑हि॒ता ए॒वास्य॑ भवन्ति॥ ७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती रेतोऽधत्त सम्मिता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्रच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥९॥ [९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शःस्य पशून्मे गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तोऽग्नय
आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं स्पृणोति।
अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति। नर्य
प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शःस्य

प॒शून्मे गोपा॒येत्या॑ह॥७८॥

प॒शूने॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑। सप्र॑थ स॒भां मे गोपा॒येत्या॑ह।
स॒भामे॒वैतेनेन्द्रि॑यः स्पृ॒णोति॑। अहे॑ बु॒ध्निय॒ मन्त्रं
मे गोपा॒येत्या॑ह। मन्त्र॑मे॒वैतेन॑ श्रि॒यः स्पृ॒णोति॑।
यदा॑न्वाहा॒र्यप॑चनेऽन्वाहा॒र्यं प॑चन्ति। तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः
प्री॒तः। यद्गार्ह॑पत्य॒ आज्य॑मधि॒श्रय॑न्ति संप॒त्नीर्या॑जयन्ति।
तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः प्री॒तः। यदा॑हव॒नीये जु॑हति॥७९॥

तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः प्री॒तः। यत्स॒भायां वि॒जय॑न्ते। तेन॒
सोऽस्या॒भीष्टः प्री॒तः। यदा॑वस॒थेऽन्न॑ हरन्ति। तेन॒
सोऽस्या॒भीष्टः प्री॒तः। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा
आधी॑यन्ते। प्र॒वस॒थमे॒ष्यन्ने॒वमु॑प॒तिष्ठे॑तैकमेकम्। यथा॑
ब्राह्म॒णाय॑ गृहे॒वासि॑ने परि॒दाय॑ गृ॒हाने॑ति। ता॒दृगे॒व तत्।
पुन॑रा॒गत्यो॑प॒तिष्ठ॑ते। सा भा॑गेयमे॒वैषां तत्। सा तत्
ऊ॒र्ध्वारो॑हत्। सा रो॒हिण्य॑भवत्। तद्रो॒हिण्यै रो॑हि॒णित्व॑म्।
रो॒हिण्या॑म॒ग्निमा॑दधी॒त। स्व ए॒वैनं॒ योनौ॑ प्र॒तिष्ठि॑त॒माध॑त्ते।
ऋ॒ध्नोत्ये॑नेन॥८०॥

एषा प॒शून्मे गोपा॒येति॑ प्रविष्टा प॒शून्मे गोपा॒येत्या॑ह जुहति तिष्ठते स्म च॥१०॥१०॥—[१०]

ब्रह्म॒ संध॑त्तं कृ॒त्तिका॑सू॒द्धन्ति॑ द्वा॒दश॑सु॒ प्रजा॑प॒तिर्वा॒चो
दे॒वासुरा॑स्तद॒ग्निर्ने॒द्धर्म॑श्शि॒र इ॒मे वै श॑मीग॒र्भात्प्रजा॑प॒तिः स
रि॑रि॒चानः॑ स तपः॒ स आ॒त्मन्वी॒र्यद॑श॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथो शंत्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि
यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।
शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शंयोरभि स्रवन्तु
नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु
नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। संजज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः।
ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य।
तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सवीराः। ऊर्जं
पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वप्त्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहृत्यै सुवितं नो अस्तु।
उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि।
यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य
मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यज्जगतः प्रतिष्ठाम्।
तत्पुष्करस्यायतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि।
याभिरदृहज्जगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्।

ता नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रः हिरण्यम्।
अद्ध्यः सम्भूतममृतं प्रजासु। तत्सम्भरन्नुत्तरतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छं दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा
यदश्वत्थेऽतिष्ठः। संवत्सरं देवेभ्यो निधाय। तत्ते न्यक्तमिह
सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जः पृथिव्या
अध्युत्थितोऽसि। वनस्पते शतबलशो विरोह। त्वया
वयमिषमूर्जं मदन्तः। रायस्पोषेण समिषा मदेम। गायत्रिया
हियमाणस्य यत्ते॥५॥

पूर्णमपतत्तृतीयस्यै दिवोऽधि। सोऽयं पूर्णः सोमपर्णाद्धि
जातः। ततो हरामि सोमपीथस्यावरुद्धौ। देवानां ब्रह्मवादं
वदेतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि। ततो मामाविशतु
ब्रह्मवर्चसम्। तत्सम्भरः स्तदवरुन्धीय साक्षात्। यया ते
सृष्टस्याग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

शमीः शान्त्यै हराम्यहम्। यत्ते सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं
भा आर्च्छजातवेदः। तया भासा सम्मितः। उरुं नो
लोकमनु प्रभाहि। यत्ते तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दजातवेदः।
मरुतोऽद्विस्तमयित्वा। एतत्ते तदशनेः सम्भरामि। सात्मा
अग्ने सहृदयो भवेह। चित्रियादश्वत्थात्सम्भृता बृहत्यः॥७॥

शरीरमभि सङ्स्कृताः स्थ। प्रजापतिना यज्ञमुखेन
सम्मिताः। तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुनाः प्रजात्यै। अश्वत्थाद्धव्य-

वा॒हा॒द्धि जा॒ताम्। अ॒ग्ने॒स्त॒नूं य॒ज्ञिया॒५ सम्भ॑रामि।
शा॒न्तयो॑नि॒५ शमी॑ग॒र्भम्। अ॒ग्नये॑ प्र॒ज॒नयि॑तवै। यो अ॑श्व॒त्थः
श॒मीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॑ त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॑ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒थाश॑री॒रं
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स सम्भृ॑तः सीद॑ शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु॒नेषि॑ वि॒द्वान्। प्रवे॑धसे॒ क॒वये॑ मे॒ध्याय॑। व॒चो व॑न्दारु॒
वृष॑भाय॒ वृष्णो॑। यतो॑ भ॒यम॑भ॒यं तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान्
य॒जेहे॒ड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होतन। उप॑
त्वा॒ऽग्ने ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यत॑। जुष॑स्व॒ स॒मिधो॑
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा
यवि॑ष्ठा। स॒मिध्य॑मानः प्रथ॒मो नु॑ धर्मः। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते
वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्के॑शो घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑ज॒थाय॑ दे॒वान्।
घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑नि॒र॒ग्निः। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑ घृ॒तम॑स्यान्नम्।
घृ॒तप्रुष॑स्त्वा स॒रितो॑ वह॒न्ति। घृ॒तं पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि दे॒वान्।
आ॒युर्दा॑ अ॒ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णः। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं
पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु ग॒व्यम्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादि॒मम्॥११॥

त्वाम॑ग्ने स॒मिधा॑नं यवि॑ष्ठा। दे॒वा दू॒तं च॑क्रिरे ह॒व्यवा॑हम्।
उ॒रु॒ज्रय॑सं घृ॒तयो॑नि॒माहु॑तम्। त्वे॒षं चक्षु॑र्दधिरे चोद॒यन्वा॑ति।

त्वामंग्रे प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु जयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न
समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
धियम्। प्रजा अंग्रे संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपत्नी
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतुं शक्नोमीमम्। ऋतेनाग्र आयुषा वर्चसा सह।
ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरां समांम्। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं
यथा यजै। ऋत्विगवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते
वामहं ददे। तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः। ते
मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्यमुपैमि।
मानुषाद्व्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि। शल्कैरग्निमिन्धानः।
उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयौलोकयोर् ऋध्वा। अति मृत्युं
तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिञ्च तपसो
यज्ञनिष्यते॥१५॥

अग्निमश्वत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो मयोभूः।

अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो अरो॑चथाः। तं जा॒नन्न॑ग्र
आरो॑ह। अथा॑ नो वर्ध॒या र॒यिम्। अपै॑त॒ वीत॒ वि च॑ सर्प॒तातः॑।
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अदा॑दि॒दं य॒मोऽव॑सानं
पृथि॒व्याः। अक्र॑न्नि॒मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भस्मा॑स्य॒ग्नेः पु॑री॒षम॑सि। सं॒ज्ञान॑म॒सि का॒मध॑रणम्। मयि॑
ते का॒मध॑रणं भूयात्। सं॒वः सृ॒जामि॑ हृद॒यानि॑। स॒सृष्टं॑
मनो॑ अस्तु वः। सं॒सृष्टः प्रा॒णो अस्तु॑ वः। सं या वः
प्रि॒यास्त॒नुवः॑। सं प्रि॒या हृद॑यानि वः। आ॒त्मा वो॑ अस्तु
संप्रि॑यः। संप्रि॒यास्त॒नुवो॑ मम॥१७॥

कल्पे॑तां द्यावा॑पृथि॒वी। कल्प॑न्ता॒माप॒ ओष॑धीः।
कल्प॑न्ता॒मग्न॑यः पृथ॑क्। मम॒ ज्यैष्ठा॑य॒ सव्र॑ताः। येऽग्न॑यः
सम॑नसः। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी। वास॑न्तिकावृ॒तू अ॒भि
कल्प॑मानाः। इन्द्र॑मिव दे॒वा अ॒भि सं वि॑शन्तु। दि॒वस्त्वा॑
वीर्ये॑ण। पृथि॒व्यै म॑हिम्ना॥१८॥

अ॒न्तरि॑क्षस्य॒ पोषे॑ण। स॒र्वप॑शुमा॒दधे॑। अजी॑जनन्न॒मृतं॑
मर्त्या॑सः। अ॒स्त्रेमा॑णं त॒रणिं॑ वी॒डुज॑म्भम्। दश॒ स्वसा॑रो
अ॒श्रुवः॑ समी॒चीः। पु॒मांसं॑ जा॒तम॑भि स॒रभ॑न्ताम्।
प्र॒जाप॑तेस्त्वा प्रा॒णेना॑भि प्राणि॑मि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्।
दी॒र्घायु॑त्वाय॒ शत॑शा॒रदा॑य। श॒तं श॒रद्भ्य॑ आयु॑षे॒ वर्च॑से॥१९॥

जी॒वात्वै॑ पुण्या॑य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॒तत्। ममा॑सि॒

योनिस्तव॑ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्वहं॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒ककृ॑ज्जातवेदः। प्रा॒णे त्वा॒ऽमृत॑माद॒धामि। अ॒न्नाद॑म॒न्नाद्या॑य।
गो॒सारं॑ गु॒प्त्यै। सु॒गा॒र॒ह॒प॒त्यो वि॒दह॑न्नरा॒तीः। उ॒षसः॑ श्रेय॑सीः
श्रेय॑सी॒र्दध॑त्॥ २० ॥

अ॒ग्ने स॒पत्ना॑ꣳ अ॒प॒ बाध॑मानः। रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह
सं॒व॒से॒य। इ॒हो इ॒डा तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। म॒ध्ये व॒सोर्दी॑दिहि
जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शु॒ष्माया॑यु॒षे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्ते॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा सु॑व॒र्गः॥ २१ ॥

यस्तं॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या ते॑ म॒नुष्ये॑षु पप्र॒थे।
तया॑ नो अ॒ग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्तिरि॒क्षात्।
वा॒तात्प॑शु॒भ्यो अ॒ध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः स॒म्बभू॑थ।
ततो॑ नो अ॒ग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। प्रा॒चीम॑नु॒ प्रदि॑शं॒ प्रेहि॑ वि॒द्वान्।
अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रोअ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॑शा दी॒द्यानो॑ वि भा॑हि॥ २२ ॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्नि॒रुष॑सा॒मग्रं॑म॒ख्यत्।
अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अ॒नु सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा॑ च
र॒श्मीन्। अ॒नु द्या॒वापृ॑थि॒वी आ॒त॒ताना॑। वि॒क्रम॑स्व म॒हाꣳ
अ॑सि। वे॒दिष॑न्मा॒नुषे॑भ्यः। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॒हि। य॒दिदं॑
दि॒वो यद॑दः पृ॑थि॒व्याः। सं॒वि॒दा॒ने रो॑द॒सी सं ब॑भूवतुः॥ २३ ॥

तयोः॑ पृ॒ष्ठे सी॑दतु जा॒तवे॑दाः। श॒म्भूः प्र॒जाभ्य॑स्त॒नुवै॑ स्यो॒नः।

प्रा॒णं त्वा॒ऽमृत॒ आ द॑धामि। अ॒न्नाद॒मन्नाद्या॑य। गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै।
यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे
दीदिहि॒ तेन॑ त्वा॒ऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे
सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे॥२४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृत॒त्वाय॑ जी॒वसे॑। जा॒तां
ज॑नि॒ष्यमा॑णां च। अ॒मृते॑ स॒त्ये प्र॑ति॒ष्ठिता॑म्। अथ॑र्व
पि॒तुं मे॑ गोपाय। र॒स॒मन्त्र॑मिहायु॑षे। अद॑ब्धा॒योऽशी॑ततनो।
अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय। द्वि॒पादो॒ ये
चतु॑ष्पदः॥२५॥

अ॒ष्टाश॑फाश्च॒ य इ॒हाग्ने॑। ये चैक॑श॒फा आ॑शु॒गाः। सप्र॑थ
स॒भां मे॑ गोपाय। ये च॒ स॒भ्याः स॒भा॒सदः॑। ता॒निन्द्रि॑याव॑न्तः
कुरु। सर्व॑मायुरुपा॑सताम्। अहे॑ बु॒ध्रिय॒ मन्त्रं॑ मे गोपाय।
यमृ॑ष॒यस्त्रैवि॑दा वि॒दुः। ऋचः॑ सा॒मानि॒ यजू॑षि। सा हि
श्रीर॒मृता॑ स॒ताम्॥२६॥

चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑।
म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॑गाय। मह्यं॑ धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒
का॒मान्। इ॒हैव॑ सन्त॒त्र स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभ॒र्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हा॒सीत्।
ज्योति॑षा वो वैश्वान॒रेणो॑प॒तिष्ठे॑। प॒ञ्चधा॑ऽग्नी॒न्व्य॑क्रामत्।
वि॒राद्बृ॑ष्टा प्र॒जाप॑न्तेः। ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑हद्रोहि॒णी। योनि॑र॒ग्नेः

प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरुचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममञ्जते पुरोगां
प्रजंनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधत्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुप्सदः
सृतां प्रजापतेर्द्वे च॥१॥ [१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु
सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः
कार्या इत्याहुः। अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति।
द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र
सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः परः सामानः कार्याः॥२८॥
पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सऽस्तुता
विराजंमभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया
गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः।
ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।
तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै।
शाक्रं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय
एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्तसंतन्वन्ति।
मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु।

मि॒थुनमे॒व तैर्यज॑माना॒ अव॑रुन्धते। बृ॒हत्पृ॑ष्ठं भ॑वति। बृ॒हद्वै
सु॒व॒र्गो लो॒कः। बृ॒हतै॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं य॑न्ति। त्रय॑स्त्रि॒ंशिना॑म
सामं। मा॒ध्य॑न्दि॒ने प॑व॒माने॒ भव॑ति॥ ३१॥

त्रय॑स्त्रि॒ंशद्वै दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। ये वा इ॒तः परा॑श्च॒
सं॒वत्स॑रमु॒पय॑न्ति। न है॒नं ते स्व॑स्ति॒ सम॑श्नुवते। अथ॒
येऽमु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। ते है॒नं स्व॑स्ति॒ सम॑श्नुवते। ए॒तद्वा
अ॒मुतोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। यदे॒वम्। यो ह॒ खलु॒ वाव॑ प्र॒जाप॑तिः।
स उ॒वेवे॑न्द्रः। तदु॒ दे॒वेभ्यो॒ नय॑न्ति॥ ३२॥

कार्या॑ वि॒राङ्म॑ह्यन्ते॒ प॑व॒माने॒ भव॑तीन्द्र॒ एकं॑ च॥ २॥ [२]

सं॒त॒ति॒र्वा ए॒ते ग्र॑हाः। यत्प॑रः॒ सा॒मा॒नः। वि॒षू॒वा॒न्दि॒वाकी॒र्त्यम्॑।
यथा॒ शा॒ला॒यै प॑क्ष॒सी। ए॒व सं॑वत्स॒रस्य॑ पक्ष॒सी। यदे॒तेन॑
गृ॒ह्ये॒रन्। वि॒षू॒ची सं॑वत्स॒रस्य॑ पक्ष॒सी व्य॑व॒स्र॒से॒याता॑म्।
आ॒र्ति॒मा॒र्च्छे॒युः। यदे॒ते गृ॑ह्यन्ते। यथा॒ शा॒ला॒यै प॑क्ष॒सी म॒ध्य॒मं
व॒श॒म॒भि सं॑मा॒यच्छ॑ति॥ ३३॥

ए॒व सं॑वत्स॒रस्य॑ पक्ष॒सी दि॒वाकी॒र्त्य॒म॒भि सं॑ त॒न्व॑न्ति।
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑न्ति। ए॒क॒वि॒ंश॒मह॑र्भवति। शु॒क्रा॒ग्रा ग्र॑हा
गृ॒ह्यन्ते। प्र॒त्यु॒त्त॑ब्ध्यै स॒य॒त्वाय॑। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शुरा॑ल॒भ्यते॑।
सौ॒र्योऽति॑ग्रा॒ह्यो गृ॑ह्यते। अह॑रे॒व रू॒पेण॑ स॒म॒र्ध॑यन्ति। अथो॒
अह॑ ए॒वैष॑ ब॒लि॒र्हि॒यते॑। स॒प्तै॒तद॑ह॒रति॑ग्रा॒ह्या गृ॑ह्यन्ते॥ ३४॥

स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सा॒वादि॒त्यः शि॑रः

प्र॒जाना॑म्। शी॒र्षन्ने॒व प्र॒जानां॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्सप्त
शी॒र्षन्प्रा॑णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। असु॑रान्परा॒भाव्य॑। स
इ॒माल्लो॑कान्भ्य॑जयत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।
तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॑र्म॒णो गृ॒ह्यते॑॥ ३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये वै॑श्वक॑र्म॒णं गृ॒ह्यते॑। आ॒दि॒त्यः श्वो गृ॑ह्यते। इ॒यं वा
अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृह्येते।
वि॒श्वान्ये॒वान्येन॑ क॒र्माणि॑ कु॒र्वाणा॑ यन्ति। अ॒स्याम॒न्येन॑ प्र॒ति
ति॑ष्ठन्ति। तावाऽप॑रा॒र्धात्स॑वत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते। तावु॒भौ
स॒ह म॑हाव्र॒ते गृ॑ह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः
प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒र्क्यमु॑क्थं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुध्यै॥ ३६॥

समा॒यच्छ॑त्यति॒ग्राह्यां॑ गृह्यन्ते गृह्यते॑ संवत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते॑ पञ्च च॥ ३॥ [३]

ए॒कवि॑ं॒श ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॑ वै दे॒वा ए॑कवि॒ंशेन॑।
आ॒दि॒त्यमि॒त उत्त॑मं सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑रो॒हयन्। स वा ए॒ष
इ॒त ए॑कवि॒ंशः। तस्य॑ द॒शाव॑स्ता॒दहा॑नि। द॒शं प॑रस्ता॒त्।
स वा ए॒ष वि॑राज्यु॒भय॑तः प्र॒तिष्ठि॑तः। वि॒राजि॑ हि वा ए॒ष
उ॒भय॑तः प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्मा॑दन्त॒रेमौ लो॒कौ यन्। सर्वे॑षु
सु॒व॒र्गेषु॑ लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥ ३७॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑। प॒रांचो॑ऽतिपा॒दाद॑बिभयुः।
तं छ॒न्दो॑भि॒रदृ॑हन्धृ॒त्यै। दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒व॒र्गस्य॑

लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः। तं पञ्चभीं रश्मिभिरुदवयन्।
तस्मादेकविंशेऽहन्पञ्च दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रश्मयो
वै दिवाकीर्त्यानि। ये गायत्रे। ते गायत्रीषूत्तरयोः
पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।
भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं
सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।
पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै
देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्पारयन्। यदस्पारयन्।
तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्पारयन्त्येनं स्पराणि। य एवं
वेद॥३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥४॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।
एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वामनमा लभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्नमालभन्ते। इन्द्राग्नी वै
देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते
एवालभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां
धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायुव्यं
वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अवरुन्धे।
आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव

प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान् वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशव आलभ्यन्ते। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशव आलभ्यन्ते। नाप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥५॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्वीयते।

अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समैधन्ते।
अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छुवीरस्थिं। परांचा स्तुवन्ति।
तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु
कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि
तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदितद्वतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते।
तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुध्यै।
यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे।
तल्पसद्यं मा परांजेषीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं
परांजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस

ए॒वान्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। दे॒वा॒सु॒राः सं॑य॒न्ता आ॑सन्। त आ॑दि॒त्ये
व्या॑यच्छन्त। तं दे॒वाः स॑म॒जय॑न्॥४९॥

ब्रा॒ह्म॒णश्च॑ शू॒द्रश्च॑ च॒र्म॒कर्ते॑ व्या॑यच्छेते। दै॒व्यो वै व॑र्णो ब्रा॒ह्म॒णः।
अ॒सुर्यः॑ शू॒द्रः। इ॒मेऽरा॑त्सु॒रि॒मे सु॑भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्य॒तरो ब्रू॑यात्।
इ॒म उ॑द्वासीक॒रिण॑ इ॒मे दु॑र्भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्य॒तरः। यदे॒वेषां॑
सु॒कृतं॑ या रा॒द्धिः। तद॑न्य॒तरोऽभि॑ श्री॒णाति॑। यदे॒वेषां॑ दु॒ष्कृतं॑
याऽरा॑द्धिः। तद॑न्य॒तरोऽप॑ ह॒न्ति। ब्रा॒ह्म॒णः सं ज॑यति।
अ॒मुमे॒वादि॒त्यं भ्रातृ॑व्यस्य॒ संवि॑न्दन्ते॥५०॥

भ॒वति॑ भ॒वति॑ क्रि॒यते॑ पु॒रुषो॑ जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥६॥ [६]

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं॒ नवै॒तानि॑ स॒न्तति॑रेकवि॒ंश ए॒षोऽप्र॑तिष्ठां
प्र॒जाप॑तिर्वृ॒त्तष॑ट्॥६॥

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं॒ शो॒चिष्के॒शोऽग्ने॑ स॒पत्नान॑तिग्रा॒ह्या वैश्व॑दे॒वमा॑ल॒भन्ते॑
पश्चा॒शत्॥५०॥

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं॒ संवि॑न्दन्ते॥

हरिः॑ ओम्॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः संन्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽग्नि॑मन्व॒-
विन्द॑न्तु॒तुषू॑त्स॒न्नम्। तस्य॑ वि॒भक्ती॑भिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते। तस्य॑ त्वै॒व गृही॑ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑तु इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयावन्व॒ञ्चावि॑ति। अ॒ग्नये॒
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्प॒व॑मानाय। तेनाज्य॑भागः।
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्नेयस्याज्य॑भागस्य पुरोऽनुवा॒क्या
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्यक्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति।
 एकधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह
 इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।
 कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
 सम्भृत्या एव संभाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
 तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
 यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
 वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं
 देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।
 प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ
 स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।
 अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत् इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं
 विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्।
 तेन समृद्धं क्रियत् इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुरिच्छति पत्नीसंयाजा नव च॥१॥ [१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य
 उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजुपेयमपश्यन्। ते।

अ॒न्योऽन्य॑स्मै॒ नाति॑ष्ठन्त। अ॒हम॒नेन॑ य॒जा इति॑। तेऽब्रु॑वन्।
आ॒जिम॒स्य धा॑वा॒मेति॑॥८॥

तस्मि॑न्ना॒जिम॑धावन्। तं बृ॒हस्पति॑रुद॒जय॑त्। तेना॑यजत।
स स्वा॒राज्य॑मगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्र॑वीत्। माम॒नेन॑
या॒जये॑ति। तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं॑ दे॒वता॑नां॒ पर्य॑त्।
अग॑च्छ॒त्स्वा॒राज्य॑म्। अति॑ष्ठन्तास्मै॒ ज्यैष्ठा॑य॥९॥

य ए॒वं वि॒द्वान् वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। गच्छ॑ति॒ स्वा॒राज्य॑म्।
अग्र॑ः समा॒नानां॑ पर्य॑ति। तिष्ठ॑न्तेऽस्मै॒ ज्यैष्ठा॑य। स वा ए॒ष
ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ चै॒व रा॑ज॒न्यस्य॑ च य॒ज्ञः। तं वा ए॒तं वा॑ज॒पेय॑
इत्या॑हुः। वा॒जाप्यो॑ वा ए॒षः। वाज॑ः ह्ये॒तेन॑ दे॒वा ऐप्सन्।
सोमो॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। यो वै सोमं॑ वाज॒पेयं॑ वेद॥१०॥

वा॒ज्यैवैनं॑ पी॒त्वा भ॑वति। आऽस्य॑ वा॒जी जा॑यते। अन्नं॑ वै
वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्य॑न्नम्। आऽस्या॑न्नादो जा॑यते।
ब्रह्म॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्ति॑ ब्रह्म॒णाऽन्नम्। आऽस्य॑
ब्रह्मा॑ जा॑यते ॥११॥

वा॒ग्वै वा॑ज॒स्य प्र॑स॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्यम्।
ऐनं॑ वा॒चा ग॑च्छति। अपि॑वर्ती॒ वाचं॑ वदति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑
य॒ज्ञान्वादि॑शत्। स आ॒त्मन्वा॑ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अब्रु॑वन्।
ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद्वा॑ज॒पेयः॑॥१२॥

अप्ये॒व नोऽत्रा॑स्त्विति॑। तेभ्य॑ ए॒ता उ॒ज्जितीः॑ प्राय॑च्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भा॒गाय॑। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चा॒न्नस्य॑ च
श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॒ह्मणः॑ श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था
ना॒राश॑स्य॒भवत्। यद॒न्नस्य॑। सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च न प्र॑तिगृह्य॒म्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
श॒मलं॑ प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वा॒चोऽव॑रुद्धाः।
यो वा॑ज॒पेय॑या॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे।
याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑म॒देव्ये॑। या दि॒वि
याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्प॒र्तिषु॑।
तस्मा॑द्वाज॒पेय॑या॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वा॒चोऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धा॒वामे॒ति ज्यै॒ष्ठ्याय॑ वेदं ब्र॒ह्मा जा॑यते वा॒ज॒पेयः॑ सुराऽऽत्वि॑जीन् एकं॑ च॥२॥ [२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्यै॑रति॒गृह्या॑-
वा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्या॑णामति॒ग्राह्य॑त्वम्। यद॑ति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते॑।
यदे॒वान्यै॑र्ग्र॒हैर्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑रुन्धे। तदे॒व तैर॑ति॒गृह्या॑व॑रुन्धे। पञ्च॑
गृह्यन्ते॑। पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॒त्वाऽव॑रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ऐ॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति।
स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑
दधाति। सोम॒ग्रहा॑श्च॒ सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑
पर॒मम॑न्नम्। यत्सोमः॑॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यत्सुरा॑। प॒र॒मे॒णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒-
म॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धे। सोम॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। ब्रह्म॑णो वा ए॒तत्तेजः॑।
यत्सोमः॑। ब्रह्म॑ण ए॒व तेज॑सा तेजो यज॑माने दधाति।
सुरा॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्। यत्सुरा॑॥१७॥

अन्न॑स्यै॒व श॑र्मलेन॒ शर्म॑लं यज॑मानादप॑हन्ति। सोम॑ग्र॒हाःश्च॑
सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑ गृह्णाति। पु॒मान् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑।
तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय।
आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः स्पृ॑णोति। जा॒याः सुरा॑ग्र॒हैः।
तस्मा॑द्वाज॑पेयया॒ज्यं मु॑ष्मि॒ल्लोके स्त्रिय॑ः सम्भ॑वति।
वा॒ज॒पेया॑भिजित॒ः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोम॑ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुरा॑ग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः
सोम॑ग्र॒हान्सा॑दयति। प॒श्चाद॑क्षः सुरा॑ग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑
विधृ॑त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। यत्सोमः॑। अन्न॑ः सुरा॑।
सोम॑ग्र॒हाःश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑ व्यति॑षजति। अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑
व्यति॑षजति॥१९॥

संपृ॑चः स्थ सं मा भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्।
अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑ सः सृ॑जति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्।
यत्सुरा॑। पा॒प्मेव॑ खलु॒ वै श॑र्मलम्। पा॒प्मना॑ वा
ए॒नमे॒तच्छ॑र्मलेन॒ व्यति॑षजति। यत्सोम॑ग्र॒हाःश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑
व्यति॑षजति। विपृ॑चः स्थ वि मा पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।
पा॒प्मनै॒वैनं॑ श॑र्मलेन॒ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राङ्द्विवति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्मुखसुराग्रहैः।
 इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
 सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृद्धः सुराग्रहान् हरन्ति।
 अनृतेनैव विशः सः सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं
 ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।
 एकधैव यजमान आयुस्तेजो दधाति॥ २१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शर्मलं यत्सुरा ह्यस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥३॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥ २२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।
 वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
 लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥ २३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।

इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेरास्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि
प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत
एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया
प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्।
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुत्थेन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥४॥ [४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ।

वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते।
अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्प्लूयति। अप्सु वा
अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते। यदप्सु
प्लूयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति।
यदप्सु प्लूयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा
त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान्
युनक्ति। सवस्योज्जित्यै। यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः।
अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता
रथे प्रविष्टाः। ताभ्यं एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै।
अशमरथम्भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति प्लूयति व्यावृत्त्या अनार्यं द्वे च॥५॥ [५]

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं

जेष॒मित्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति।
 दे॒वस्या॑ह॒ꣳ स॒वि॒तुः प्र॒स॒वे बृ॒ह॒स्प॒ति॒ना वा॒ज॒जि॒ता व॒र्षि॑ष्ठं
 नाक॑ꣳ रु॒हेय॑मित्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा व॒र्षि॑ष्ठं
 नाक॑ꣳ रो॒हति॑। चा॒त्वा॒ले रथ॑च॒क्रं नि॒र्मि॒तꣳ रो॒हति॑। अतो॒ वा
 अङ्गि॑रस॒ उत्त॑माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
 सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒वे॒ष्टय॑ति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॑णै॒व
 दि॒शोऽभि॑ज॒यति॑॥ ३१॥

वा॒जि॒नाꣳ सा॒मं गा॑यते। अ॒न्नं वै वा॒जः। अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे।
 वा॒चो व॒र्ष्म दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्व॒न॒स्प॒तीन्प्रा॑वि॒शत्। सैषा
 वा॒ग्व॒न॒स्प॒तिषु॑ वदति। या दु॒न्दु॒भौ। तस्मा॑दु॒न्दु॒भिः सर्वा॑
 वा॒चोऽति॑वदति। दु॒न्दु॒भीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा
 वाक्॑॥ ३२॥

या दु॒न्दु॒भौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वा॒चम॑वरुन्धे। अथो॑ वा॒च
 ए॒व व॒र्ष्म यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वा॒जं
 जा॒पय॑तेन्द्रो॒ वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हीन्द्रः॑। यो
 यज॑ते। यज॑मान ए॒व वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति। स॒प्तद॑श प्र॒व्या॒धाना॒जिं
 धा॑वन्ति। स॒प्तद॑शꣳ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
 दी॒यन्ते॑॥ ३३॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒प्त्यै। अ॒र्वाऽसि॑ स॒प्तिर॑सि
 वा॒ज्यंसी॑त्या॑ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒र्वा। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दि॒त्यो
 वा॒जी। ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॒थं यु॑नक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं

युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावतु काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः काष्ठां। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्नो धावन्ति। प्राडिव हि सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि। छन्दाभिरेवेनान्तसुवर्गं लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चयन्ते। य आजिं धावन्ति। उदंश्च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति। य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलंकृष्णलं वाजसृङ्गः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावरुन्धे। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्। नैवारश्चरुर्भवति॥ ३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।

बा॒रु॒हस्प॒त्यो वा ए॒ष दे॒वत॑या॥३८॥

यो वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। बा॒रु॒हस्प॒त्य ए॒ष च॒रुः।
अश्वान्त्सरिष्य॑तः स॒सुष॑श्चाव॑ घ्रापयति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑रुन्धे। अजी॑जिपत वनस्पतय॒ इन्द्रं॑
वाजं॑ विमु॑च्यध्वमिति॑ दुन्दुभीन् विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमिन्द्रि॑यं दु॒न्दुभय॑ उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑रुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥६॥

[६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। द॒र्भम॑यं॒ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरुत्सते। यो
वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद॑र्भम॑यं
परि॑धापयति॥४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धौ। जाय॒ एहि॒ सुवो॒ रोहा॑वेत्या॒ह। प॒त्न्या ए॒वैष
य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै। स॒प्तद॑शार॒त्रिर्यूपो॑ भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते ब्री॒हयो॒ न यवाः॑। यद्गौ॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व॒ हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्यू॑पः। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वैन॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।

अथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्रै। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्रै। दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति। सुवर्देवाः अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृता अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन लोकात्रैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्यैर्नैवैनः समर्धयन्ति। ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्यैर्न समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यतै। शीरूषतो घ्नन्ति। शीरूषतो ह्यन्नमद्यतै। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदघः। यो यूपः रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतः

सुव॒र्गो लो॒कः॥४६॥

अ॒मृतं ए॒व सु॒व॒र्गे लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑ । श॒त॒मा॒नं भ॒वति॑ ।
श॒ता॒युः पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः । आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ ति॒ष्ठति॑ ।
पु॒ष्ट्यै वा ए॒तद्रू॒पम् । यद॒जा । त्रिः स॒वत्स॒रस्या॒न्यान्प॒शून्परि॑
प्रजा॑यते । ब॒स्ता॒जिन॑म॒ध्यव॑ रोहति । पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒जन॑ने
प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं ग्रन्ति लोको नवं च॥७॥ [७]

स॒प्तान्न॑होमाञ्जुहोति । स॒प्त वा अ॒न्नानि॑ । याव॑न्त्ये॒वान्नानि॑ ।
ता॒न्येवाव॑रुन्धे । स॒प्त ग्रा॒म्या ओष॑धयः । स॒प्तार॒ण्याः ।
उ॒भयी॑षाम॒वरु॑द्धौ । अ॒न्नस्या॒न्नस्य॑ जुहोति । अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒
वरु॑द्धौ । यद्वा॑ज॒पेयया॒ज्यन॑वरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अ॒वरु॑द्धेन॒ व्यु॑द्धेत । स॒र्वस्य॑ स॒मव॑दायं जुहोति ।
अ॒न॒वरु॑द्धस्या॒वरु॑द्धौ । औदु॑म्बरेण सु॒वेणं जुहोति॑ ।
ऊ॒र्वा अ॒न्नमुदु॑म्बरः । ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्या॒वरु॑द्धौ ।
दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्या॑ह । स॒वितृ॑प्र॒सूत ए॒वैनं॑
ब्र॒ह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रभिषि॑ञ्चति । अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒भिषि॑ञ्चति ।
अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒वरु॑द्धौ॥४९॥

पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑म॒भिषि॑ञ्चति । पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑न॒मन्न॑म॒द्यते॑ ।
शी॒र॒ष॒तोऽभिषि॑ञ्चति । शी॒र॒ष॒तो ह्यन्न॑म॒द्यते॑ । आ मु॒खाद॑न्वव॑स्मावयति ।
मु॒खत॑ ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ दधाति । अ॒ग्नेस्त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह ।
ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः । तेनै॒वैन॑म॒भिषि॑ञ्चति । इन्द्र॑स्य त्वा

साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवेनमभिषिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विग्भ्य उपहरन्ति। अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि च वाजसृद्धैः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभर्याष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते। अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। वाजवतीभिर्माध्यन्दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुद्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवेनऽश्रियै गमयति॥५२॥

अश्रियादन्नस्यात्रस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥८॥ [८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते। द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते। भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।

तस्माद्वाजपेययाजी न कंचन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥९॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधिं सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते

द्वेद्वे जा॒ये अ॒भ्याक्ष॑त। य ए॒वं वेद॑। अ॒भि द्वि॒तीयां
जा॒याम॑श्नुते। अ॒ग्रये॑ क॒व्यवा॑ह॒नाय॑ स्व॒धा नम॑ इत्या॒ह।
य ए॒व पि॑तृ॒णाम॑ग्निः। तं प्री॑णाति। ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति।
त्रि॒र्निद॑धाति। ष॒द्वप॑द्यन्ते॥५८॥

ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। तू॒ष्णीं मे॑क्ष॒णमा॑द॒धाति॑।
अस्ति॑ वा हि ष॒ष्ठ ऋ॒तुर्न वा॑। दे॒वान् वै पि॑तृ॒न्प्री॑तान्। म॒नुष्याः॑
पि॒तरोऽनु॑ प्रपि॑पते। ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति। त्रि॒र्निद॑धाति।
ष॒द्वप॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑॥५९॥

ऋ॒तवः॑ खलु॒ वै दे॒वाः पि॑तरः। ऋ॒तूने॒व दे॒वान्पि॑तृ॒न्प्री॑णाति।
ता॒न्प्री॑तान्। म॒नुष्याः॑ पि॒तरोऽनु॑ प्रपि॑पते। स॒कृदा॑च्छि॒त्रं
ब॒र्हिर्भ॑वति। स॒कृदि॑व॒ हि पि॑तरः। त्रि॒र्निद॑धाति। तृ॒तीये॒ वा
इ॒तो लो॒के पि॑तरः। ता॒ने॒व प्री॑णाति। प॒राडा॑वर्तते॥६०॥

ह्री॒का हि॑ पि॒तरः॑। ओ॒ष्मणो॑ व्या॒वृत् उपा॑स्ते। ऊ॒ष्मभा॑गा हि
पि॒तरः॑। ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो वद॑न्ति। प्रा॒श्या (३) न्न प्रा॒श्या (३)
मि॒ति। यत्प्रा॑श्नी॒यात्। ज॒न्यम॑न्नम॒द्यात्। प्र॒मायु॑कः स्यात्। यन्न
प्रा॑श्नी॒यात्। अ॒हविः॑ स्यात्॥६१॥

पि॒तृभ्य॑ आ॒वृश्चे॑त। अ॒व॒घ्रेय॑मे॒व। तन्ने॒व प्रा॑शितं॒ नेवाप्रा॑शितम्।
वी॒रं वा॒ वै पि॑तरः॑ प्र॒यन्तो॑ ह॒रन्ति॑। वी॒रं वा॑ द॒दति॑। द॒शां
छि॒नन्ति॑। ह॒रण॑भागा हि पि॒तरः॑। पि॒तृने॒व नि॒रव॑दयते। उत्त॑र॒
आयु॑षि॒ लोमं॑ छि॒न्दी॑त। पि॒तृणां॑ ह्ये॒तर॑हि॒ नेदी॑यः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थः॥६३॥

युष्मास्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थः। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं
तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहंविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः

करोति पञ्च च॥१०॥

[१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै
यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं देवस्याहं
तार्प्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशः॥१०॥

दे॒वा॒सु॒रा वा॒ज्ये॑वैनं॒ तस्मा॑द्वाजपेययाजी दे॒वस्या॒हं
 वाज॒स्याव॑रुद्धा इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न् ह्रीका॒ हि पि॒तरः॑
 पञ्च॑षष्टिः॥६५॥

दे॒वा॒सु॒रा यज॑मानः॥

हरिः॑ ओम्॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनं करोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्परस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुषं एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याहुतिः। यदुपांशुः। सोमेन देवाः स्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपांशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवाः स्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॑य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्निं॑मदुहन्॥४॥
 तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दि॒त्या
 आ॑दि॒त्यस्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून्॑दुहन्। यदा॑दि॒त्यस्था॒ली
 भव॑ति। च॒तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
 तामिन्द्र॑ उ॒क्थ्य॑स्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्य॒स्था॒ली भव॑ति।
 इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
 आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्रयणस्था॒ली भव॑ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या
 ध्रु॒वस्था॒ल्याऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भव॑ति। आ॒युरे॒व तया॑
 यज॑मान इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति।
 तस्मा॑दन्येन॒ पात्रे॑ण प॒शून्॑दुहन्ति। अ॒न्येन॒ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑
 व्या॒वृ॒तमे॒व तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्रह॒त्वं ग्रहा॑ं जुहोत्य॑कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्था॒ली भव॑ति न॒वं च॑॥१॥

यु॒वꣳ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासुरे॑ स॒ची। वि॒पि॒पा॒ना
 शु॒भस्प॑ती। इन्द्रं॑ कर्म॑ स्वा॒वत॑म्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॒भा।
 इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा दꣳसना॑भिः। यत्सु॒रामं॑ व्य॒पिबुः॑ श॒चीभिः॑।
 सर॑स्वती॒ त्वा मघ॑वन्नभीष्णात्। अहा॑व्य॒ग्रे ह॒विरा॒स्येते॑।
 सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनिꣳ र॒यिम॑स्मे सु॒वीर॑म्। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑
 बृ॒हन्त॑म्। यस्मि॒न्नश्वा॑स ऋष॒भास॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मे॒षा

अवसृष्टासु आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
मतिं जनय चारुमग्रयै। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
मा सःसृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम
एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबुच्छचीभिः। अहं
तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। द्वे स्मृती
अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यामिदं
विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव
वरुण गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुप्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। यस्ते
देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। सोमो वा
एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमैन् यजते।
देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते
राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥१॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
देव्यदितिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॒ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
 वरु॑णाय चेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। अव॑र्ति॒ वा ए॒षैतस्य॑
 पा॒प्मानं॑ प्रति॒ख्याय॑ निषी॑दति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्युप॑सृष्टा
 नि॒षीद॑ति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्या॑न्नं नाद्यात्।
 अव॑र्तिमे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्रतिमु॒ञ्चति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा ए॒तस्य॑
 पयः॑ प्रवि॑शति। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॒द्य
 दु॒ग्धं पृ॑थि॒वीम॑सक्त। यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदापः॑। पयो॑ गृ॒हेषु॑
 पयो॑ अ॒घ्निया॑सु। पयो॑ व॒त्सेषु॑ पयो॑ अस्तु॒ तन्मयी॑त्या॑ह।
 पय॑ ए॒वात्म॑नृ॒हेषु॑ प॒शुषु॑ धत्ते। अ॒प उप॑सृजति॥१३॥

अ॒द्भिरे॒वैन॑दाप्रोति। यो वै य॒ज्ञस्यार्ते॑ नाना॑र्त॒ः स॒ सृज॑ति।
 उ॒भे वै ते तर्ह्या॑र्च्छ॒तः। आ॑र्च्छ॒ति खलु॑ वा ए॒तद॑ग्नि॒होत्र॑म्।
 यदु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॑भिदु॒ह्यात्। आ॒र्ते नाना॑र्तं य॒ज्ञस्य॑
 स॒ सृजे॑त्। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑ होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा
 पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति॥१४॥

यद्यु॒द्धुत॑स्य॒ स्कन्दे॑त्। यत्ततोऽहु॑त्वा पुन॑रे॒यात्। य॒ज्ञं
 वि॒च्छि॑न्ध्यात्। यत्र॒ स्कन्दे॑त्। तन्नि॒षद्य॑ पुन॑र्गृ॒ह्णीया॑त्।
 यत्रै॒व स्कन्द॑ति। तत॑ ए॒वैन॑त्पुन॑र्गृ॒ह्णाति॑। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑
 होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑

यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वाऽन्तरा
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या
वर्तयेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्।
यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि
दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम इति
वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्धृत्सयन्नुद्वेत्। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञेनैव यज्ञः संतनोति। भस्मना पदमपि वपति
शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥३॥ [३]

नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य
आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण
हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्।
यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं
पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवेनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु
म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।
अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं
निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।
अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।

यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत् ॥ २२ ॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत् ॥ २३ ॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायेति। तदनु पशवोऽपं क्रामन्ति। इषे
रय्यै रमस्व ॥ २४ ॥

सहसे द्युम्रायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं समिन्धे।
सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्। बृहद्विराट्।
२५ ॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानौ वा रथौ वाऽन्तराऽग्नी याति।
आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं

हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु संतनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः
संतनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥२७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेदेवतां गच्छत्युद्वार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि
निम्रोचति दर्भेण यद्धिरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं
परौच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै मन्थेदुद्धरेत् ॥)॥४॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यन्दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यन्दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञः
समादधाति। यस्य माध्यन्दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते।

आदित्यं तृतीयसर्वनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतः
सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं
यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महाः असि सूर्येति कुर्वन्ति।
यस्यैवादित्यस्य सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं
कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतः सामं भवति। तेनैव
माध्यन्दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव
तृतीयसर्वनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु
शंसति॥ ३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसर्वने
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वे दुष्प्रज्ञानम्।
यजमानं वा एतत्पशवं आसाह्यन्ति। बृहत्सामं भवति।
बृहद्वा इमाल्लोकान्दाधार। बार्हताः पशवः। बृहत्तैवास्मै
पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै
देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैनं समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते।
होताऽनुशंसति। मध्यत एव यज्ञः समादधाति॥ ३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यते शंसति दाधाराष्टौ च॥ ५॥ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि
संसनुतः। यौ द्वौ संसनुतः। प्रजापतिर्वा एष
वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं

वा ए॒ते स॑सु॒न्वतो॑र्निर्ब॒प्सति॑ । पूर्वे॑णोप॒सृत्या॑ दे॒वता॑
इत्या॑हुः । पूर्वे॑प॒सृतस्य॑ वै श्रेया॑न्भवति । एति॑व॒न्त्याज्या॑नि
भव॒न्त्यभि॑जित्यै ॥ ३२ ॥

म॒रुत्व॑तीः प्र॒तिप॑दः । म॒रुतो॑ वै दे॒वाना॑मप॒राजि॑तमा॒यत॑नम् ।
दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒यत॑ने यतते । उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्तरे भ॑वतः ।
इ॒यं वा॒व र॑थ॒न्तर॑म् । अ॒सौ बृ॑हत् । आ॒भ्यामे॒वेन॑म॒न्तरै॑ति ।
वा॒चश्च॒ मन॑सश्च । प्रा॒णाच्चा॑पा॒नाच्चा॑ दि॒वश्च॑ पृथि॒व्याश्च॑ ॥ ३३ ॥

सर्व॑स्माद्वि॒त्ताद्वेद्या॑त् । अ॒भि॒व॒र्तो ब्र॑ह्मसा॒मं भ॑वति ।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भि॒वृत्त्यै॑ । अ॒भि॒जि॒द्ध॒वति॑ । सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॑भि॒जित्यै॑ । वि॒श्वजि॒द्ध॒वति॑ । वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै । यस्य॑
भूया॑सो य॒ज्ञक्र॑तव॒ इत्या॑हुः । स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑ ।
यद्य॑ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ प॒रस्ता॑त्स्यात् ॥ ३४ ॥

उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत । यद्यु॒क्थः॑ स्यात् । अ॒ति॒रा॒त्रं कुर्वीत॑ ।
य॒ज्ञक्र॑तुभि॒रे॒वास्य॑ दे॒वता॑ वृ॒द्धे । यो वै छ॒न्दो॑भि॒रभि॑भवति । स
स॑सु॒न्वतो॑र॒भि॑भवति । सं॒वे॒शाय॑ त्वोप॒वे॒शाय॑ त्वेत्या॑ह ।
छ॒न्दा॑सि॒ वै सं॒वे॒श उ॑प॒वे॒शः । छ॒न्दो॑भि॒रे॒वास्य॑
छ॒न्दा॑स्य॒भि॑भवति । इ॒ष्टर्गो॑ वा ऋ॒त्विजा॑मध्व॒र्युः ॥ ३५ ॥

इ॒ष्टर्गः॑ खलु॒ वै पूर्वे॑ऽष्टुः क्षी॑यते । प्रा॒णा॑पा॒नौ मृ॒त्योर्मा॑
पा॒त॒मित्या॑ह । प्रा॒णा॑पा॒नयो॑रे॒व श्र॑यते । प्रा॒णा॑पा॒नौ मा॑
मा॒हा॒सि॒ष्ट॒मित्या॑ह । नैनं॑ पु॒राऽऽयु॑षः प्रा॒णा॑पा॒नौ ज॑हितः ।

आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं यदववर्जयुः। क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः। यत्स्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती मांर्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्। उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥ ३७॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै ह्रुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्पंचन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते। अग्न आयूँषि पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवात्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८॥

अभिर्जित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरञ्छ्रीणि च॥ ६॥

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥ ३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
 यदाग्नीध्र उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्।
 अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
 तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
 क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।
 प्रिययैवैनन्तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्न्येयोनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
 नास्मै भ्रातृव्यञ्जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्।
 सुवर्णं हिरण्यन्द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
 जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
 वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
 प्रिययैवैनन्तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः।
 क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः।
 आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं
 सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः
 पराऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।
 पशवः सोमो राजा। यदादाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।

सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्रा मध्यन्दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसांमा।
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः।
एकाङ्गान्दक्षिणान्दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्।
यज्ञेनैव तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो
वा एष देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः
सत्रायागुरते। एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्।
सर्ववेदसेनं यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपंतमध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥७॥ [७]

पर्वमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं
आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शूक्रेण
देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।
उभाभ्यान्देव सवितः। पवित्रेण सवेनं च। इदं ब्रह्म पुनीमहे।
वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तथा
मदन्तः सधमाद्येषु। वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः।

द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्।
बृहद्भिः सवितृस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्रे दक्षैः पुनाहि
मा। येन देवा अपुनता। येनापो दिव्यङ्कशः। तेन दिव्येन
ब्रह्मणा॥ ४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरुध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं
रसम्। सर्वं स पूतमश्नाति। स्वदितं मातरिश्वना।
पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। तस्मै
सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः
स्वस्त्ययनीः॥ ४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं
हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्।
कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः
स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्चुतः। ऋषिभिः सम्भृतो
रसः॥ ५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते
सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं
पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्। पूतं
ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः स्वस्त्या
वरुणः समीच्या। यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा। जातवेदा
मोर्जयन्त्या पुनातु॥ ५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्चुत ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥ ८॥

[८]

प्रजा वै स॒त्रमा॑सत् तप॒स्तप्य॑माना अजु॑ह्वतीः। दे॒वा
अ॑पश्य॒श्चम॑सङ्घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॑पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः।
तेनार्ध॑मा॒स ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तस्मा॑दर्धमा॒से दे॒वा
इ॑ज्यन्ते। पि॒तरौ॑ऽपश्य॒श्चम॑सङ्घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्।
तमु॑पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ मा॒स्यूर्ज॑मवारुन्धत।
तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रियते। म॒नुष्या॑ अपश्य॒श्चम॑सङ्घृ॒तस्य॑
पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५२॥

तमु॑पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ द्वि॒यीमूर्ज॑मवारुन्धत।
तस्मा॑द्विरहो॑ म॒नुष्येभ्य॑ उप॑ह्रियते। प्रा॒तश्च सा॒यं च।
प॒शवो॑ऽपश्य॒श्चम॑सङ्घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॑पोद॑तिष्ठन्त-
म॑जुहवुः। तेन॑ त्रि॒यीमूर्ज॑मवारुन्धत। तस्मा॑त्रिरहः॑ प॒शवः॑
प्रेर॑ते। प्रा॒तः सङ्ग॑वे सा॒यम्। अ॒सुरा॑ अपश्य॒श्चम॑सङ्घृ॒तस्य॑
पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५३॥

तमु॑पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ सं॒वत्सर॑ ऊ॒र्जम॑वारुन्धत।
ते दे॒वा अ॑मन्यन्त। अ॒मी वा इ॒दम॑भूवन्। यद्वयं॑ स्म
इति॑। त ए॒तानि॑ चातुर्मा॒स्यान्य॑पश्यन्। तानि॑ निर॑वपन्।
तैरे॒वेषा॑न्तामूर्ज॑मवृ॒ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्। परा॑ऽसुराः॥५४॥

यद्यज॑ते। या॒मेव दे॒वा ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तान्ते॒नाव॑रुन्धे।
यत्पि॒तृभ्यः॑ क॒रोति॑। या॒मेव पि॒तर॑ ऊ॒र्जम॑वारुन्धत।

तान्तेनावरुन्धे। यदावस॒थेऽन्न॒५ हर॑न्ति। यामे॒व म॑नु॒ष्या
ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षि॑णान्ददा॑ति॥५५॥

यामे॒व प॒शव् ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्तेनावरुन्धे। यच्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॒ते।
यामे॒वासु॑रा॒ ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्तेनावरुन्धे। भव॑त्या॒त्मना॑।
परा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। वि॒राजो॒ वा ए॒षा वि॒क्रान्तिः॑।
यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। वै॒श्वदे॒वेना॒स्मिल्लो॑के प्रत्य॑तिष्ठत्।
व॒रुण॑प्र॒घासै॑रन्तरि॑क्षे। सा॒कमे॒धैर॒मुष्मि॑ल्लो॒के। ए॒ष ह
त्वावै॑तत्सर्वं भवति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॒ते॥५६॥

म॒नु॒ष्या अपश्य॑श्चम॒सङ्कृत॑स्यं पूर्णं॑ स्व॒धाम॑सु॒रा अपश्य॑श्चम॒सङ्कृत॑स्यं पूर्णं॑ स्व॒धाम॑सु॒रा ददा॑त्यतिष्ठच्च॒त्वारि॑
च॥९॥

[९]

अ॒ग्निर्वा॑व सं॒वत्स॑रः। आ॒दि॒त्यः प॑रि॒वत्स॑रः। च॒न्द्रमा॑
इ॒दाव॑त्स॒रः। वा॒युर॑नु॒वत्स॑रः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। अ॒ग्निमे॒व
तत्सं॑वत्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑द्वैश्वदे॒वेन॒ यज॑मानः। सं॒वत्स॑रीणां॑
स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इ॒त्याशा॑सीत। यद्वै॑रुणप्र॒घासै॑र्यज॒ते।
आ॒दि॒त्यमे॒व तत्प॑रि॒वत्स॑रमा॑प्नोति॥५७॥

तस्मा॑द्वैरुणप्र॒घासै॑र्यज॒मानः। प॑रि॒वत्स॑रीणां॑ स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त
इ॒त्याशा॑सीत। यत्सा॑कमे॒धैर्य॑ज॒ते। च॒न्द्रम॑समे॒व तदि॑दावत्स॒र-
मा॑प्नोति। तस्मा॑त्सा॒कमे॒धैर्य॑ज॒मानः। इ॒दाव॑त्स॒रीणां॑
स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इ॒त्याशा॑सीत। यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॒ यज॑ते। दे॒वाने॒व
तद॒न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चा॑नु॒वत्स॑रश्चा॒प्रीता॑-

वुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण यजमानः। अनुवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत। संवत्सरं वा एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति। एष ह त्वै संवत्सरमाप्नोति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। विश्वे देवाः समयजन्त। तैः ऽग्निमेवायजन्त। त एतं लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते। अथ संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। यदा संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति। अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा वै वैश्वदेवस्य मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा उत्तराणि श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त। तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैर्यजत। स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-

रयंजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
विद्वान्त्साकमेधैरयजते। यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं
पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्ऋतवः।
यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्ऋतवः।
ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं
पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवत्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै
ता अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैरयजते। प्रथते प्रजयां
पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।
जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्तां प्रमीयते। वसन्तो

भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒र्षासु॑ व॒र्षाः। यदि॑ श॒रदि॑
श॒रत्। यदि॑ हे॒मन् हे॒मन्तः॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑वत्स॒रम॑प्येति।
सं॑वत्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वञ्च साकमेधेरयजत समेधन्त
पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुर्हेमन्तस्त्रीणि च॥१०॥ [१०]

उ॒भये॑ यु॒वञ्च॑ सु॒राम॑मु॒दस्था॑न्नि वै यस्य॑ प्रातः स॒वन्
ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑व॒मानः॑ प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सता॒ग्निर्वा॑व सं॑वत्स॒रो
द॑श॥१०॥

उ॒भये॑ वा उ॒दस्था॑त्सर्वा॒भिर्म॑ध्यतोऽत्र॒ वाव॑ ब्रा॒ह्मणे॑ष्वथ
गृ॒हमे॑धिन्॒ञ्च॑ षट्॒र्थाष्टिः॑॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॥

हरिः॑ ओम्॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। आदित्ये पुनर्वसू। वार्तः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥१॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहत्तवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥२॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिर्वस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ठा व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढा। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्। विष्णोः

श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। प॒रस्ता॒त्पन्था॑ अवस्ता॑त्॥४॥

वसू॑नाः॒ श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं प॒रस्ता॒द्भूति॑रवस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑तिरवस्ता॑त्।
अ॒जस्यै॑कपदः पूर्वे॑ प्रो॒ष्ठप॒दाः। वैश्व॑ान॒रं प॒रस्ता॑द्वैश्व॒ावस॒वम॒-
वस्ता॑त्। अहे॑र्बु॒ध्निय॒स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः प॒रस्ता॑दभि॒-
षु॒ण्वन्तो॑ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वंः प॒रस्ता॑द्वत्सा
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑रश्व॒युजौ॑। ग्रामः॑ प॒रस्ता॑त्सेना॒ऽवस्ता॑त्।
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्।
पूर्णा॑ प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अ॒दधुः॑॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्ब्रह्माना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वत्सा अवस्तात्पञ्च च॥१॥ ——— [१]

यत्पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम्। तद्वद्वु॑र्वीतोपव्युषम्। य॒दा वै सूर्य॑ उ॒देति॑।
अथ॑ नक्ष॑त्रं नैति॑। याव॑ति॒ तत्र॑ सूर्यो॑ गच्छे॑त्। यत्र॑ जघ॒न्यं
पश्ये॑त्। ताव॑ति॒ कुर्वी॑त यत्का॒री स्या॑त्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कु॑रुते।
ए॒व॒ ह वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒त्स्यो नि॑रवसाय॒यां
च॑कार॥६॥

यो वै नक्ष॑त्रियं प्र॒जाप॑तिं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः। हस्त॑
ए॒वास्य॑ हस्तः॑। चि॒त्रा शि॑रः। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू वि॒शाखे॑।
प्र॒तिष्ठा॑ऽनू॒राधाः॑। ए॒ष वै नक्ष॑त्रियः प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑।
उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चामु॒ष्मि॒श्च। यां का॒मये॑त दुहि॒तरं॑ प्रि॒या

स्यादिति। तां निष्प्रायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानपज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत। ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्देवत्यां पशूनां कुर्वीत। यत्किं चार्वाचीन्ः सोमात्। प्रैव भवन्ति। सलिलं वा इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति। यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि। तस्मादक्षीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्। तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्। तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्युत्त॑रेण। अन्वे॑षामरा॒त्स्मेति॑। तद॑नूरा॒धाः। ज्येष्ठ॑मेषाम॒वधि॑ष्मेति॑। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑। तन्मूल॑व॒र्हणी। यत्रा॑स॒हन्त। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्ठाः। यच्छ्र॑तमभिषज्यन्। तच्छ्र॑तभिषक्। प्रोष्ठ॑प॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त। अ॒श्वयु॑जोरयुञ्जत। अ॒प॒भर॑णीष्वपावहन्। तानि॒ वा ए॒तानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दे॑वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

चकारै॒वं वेदो॑भयोरैनं लो॒कयो॑र्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमुन्यानि यानि॑ यमनक्षत्राण्यश्लो॒णद्यमनक्ष॑त्राणि त्रीणि॑ च॥२॥

[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वोऽपानः॑। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्तना॑त्। प्रा॒चीनं॑ सङ्ग॒वात्। ततो॑ दे॒वा अ॑ग्निष्टो॒मं निर॑मिमत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। मि॒त्रस्य॑ सङ्ग॒वः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ सङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ निर॑मिमत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। बृह॒स्पते॑र्म॒ध्यं दि॑नः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि ते॒क्षिण॑ष्ठं तपति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात्। ततो॑ दे॒वाः षोड॑शि॒नं निर॑मिमत।

तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराहः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो
भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं
सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत्। तत्तदात्तवीर्यं
निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तरहि
नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहः पञ्च
पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यश्लीलानि। तानि नव। यच्च
परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो
द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य
व्रतं गुप्तं भवति। समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि।
चत्वार्यश्लीलानि। तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः।
तान्येकादश। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं व्रतं
चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्ग्राह्योऽङ्गिर्न निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गो वदेद्वति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्यष्टौ

च॥३॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति।
त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कस्तानि निरमिमीतेति।
प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कुतस्तानि
निरमिमीतेति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपा-

श्वन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपा५शुसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो
नाद्धियत् समं व्रीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्।
तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति।
यज्ञस्य धृत्या असंव्रयाय॥२०॥

उपा५श्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत षट्॥४॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चना। ऋते समुद्र
आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तदृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२१॥

यद्धर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।

शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निर्वर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
ब्रह्मणा। निर्वर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२४॥

(परिवर्तये सहभिवर्तय उष्णिहा राध्यास्यवर्तयन्नृपवर्तये चत्वारि च)। ऋतमेव षोडश। यद्धर्मो यो

अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः॥५॥

[५]

दे॒वा वै यद्य॒ज्ञेऽकुर्व॑त। तदसु॑रा अकुर्व॑त। तेऽसु॑रा ऊ॒र्ध्वं
पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नाप॑श्यन्। ते केशा॒नग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि।
अथो॑पप॒क्षौ। तत॑स्तेऽवा॑श्च आ॒यन्। परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं
वप॑न्ति। अवा॑डेति॥२५॥

अथो॑ परै॒व भ॑वति। अथ॑ दे॒वा ऊ॒र्ध्वं पृ॒ष्ठेभ्यो॑ऽपश्यन्।
त उ॑पप॒क्षाव॑ग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथ॒ केशा॑न्।
तत॑स्तेऽभवन्। सुव॑र्गं लो॒कमा॑यन्। यस्यै॒वं वप॑न्ति।
भव॑त्या॒त्मना॑। अथो॑ सुव॑र्गं लो॒कमे॑ति॥२६॥

अथै॒तन्मनु॑र्व॒त्रे मि॑थुनम॑पश्यत्। स श्मश्रू॑ण्यग्रेऽव॑पत।
अथो॑पप॒क्षौ। अथ॒ केशा॑न्। ततो॒ वै स प्राजा॑यत प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। यस्यै॒वं वप॑न्ति। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते।
दे॒वासु॑राः संय॑त्ता आ॒सन्। ते सं॑वत्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
तान्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वैश्व॑दे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्चतुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒कमे॒धैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या सं॑वत्स॒र उ॑पजी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृ॑ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑क्ता।

शी॒र्षं नि च॑ वर्त॒यते॒ परि॑ च। यैषा संवत्स॒र उ॑पजी॒वा।
वृ॒द्धे तां भ्रातृ॑व्यस्य। क्षु॒धाऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यः परा॑ भवति।
लो॒हिता॒यसेन॑ नि वर्त॒यते। यद्वा इ॒माम॒ग्निर्ऋ॒तावा॑गते
निव॒र्तय॑ति। ए॒तदे॒वैना॑रू॒पं कृ॒त्वा निव॑र्तयति। सा ततः
श्व॒श्वो भूय॑सी भव॑न्त्येति॥२९॥

प्र जा॑यते। य एवं वि॒द्वाल्लो॑हिता॒यसेन॑ निव॒र्तय॑ते। ए॒तदे॒व रू॒पं
कृ॒त्वा नि वर्त॑यते। स ततः श्व॒श्वो भूया॑न्भव॑न्नेति। प्रैव जा॑यते।
त्रे॒ण्या श॑ल॒ल्या नि वर्त॑येत। त्रीणि॑त्रीणि॒ वै दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑।
त्रीणि॑ छन्दा॑र॒सि। त्रीणि॑ सव॑नानि। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॥३०॥

ऋ॒ध्यामे॒व तद्दी॑र्य ए॒षु लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। यच्चा॑तुर्मा॒स्यया॒ज्या॑त्मनो॒
नाव॑द्येत्। दे॒वेभ्य॑ आ॒वृ॑श्येत्। च॒तृषु॑च॒तृषु॑ मा॒सेषु॑ नि वर्त॑येत्।
प॒रोक्ष॑मे॒व तद्दे॒वेभ्य॑ आ॒त्मनो॑ऽव॒द्यत्य॑ना॒ब्रस्का॑य। दे॒वानां॑ वा
ए॒ष आनी॑तः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यया॒जी। य एवं वि॒द्वान्नि च॑ वर्त॒यते॒
परि॑ च। दे॒वता॑ ए॒वाप्ये॑ति। नास्य॑ रु॒द्रः प्र॒जां प॒शून्भि॑
म॑न्यते॥३१॥

ए॒त्येत्य॑यु॒ञ्जता॑सुरा एति लो॒का म॑न्यते॥६॥

आयु॑षः प्रा॒णर॑ सन्त॑नु। प्रा॒णाद॑पा॒नर॑ सन्त॑नु। अ॒पा॒ना॒द्यान॑र॑
सन्त॑नु। व्या॒नाच्चक्षुः॑ सन्त॑नु। चक्षु॑षः श्रोत्र॑र॑ सन्त॑नु।
श्रोत्रा॑न्मनः सन्त॑नु। मन॑सो वाच॑र॑ सन्त॑नु। वाच॑ आ॒त्मान॑र॑
सन्त॑नु। आ॒त्मनः॑ पृथि॒वीर॑ सन्त॑नु। पृथि॒व्या अ॒न्तरि॑क्ष॑र॑
सन्त॑नु। अ॒न्तरि॑क्षा॒दिव॑र॑ सन्त॑नु। दि॒वः सु॒वः सन्त॑नु॥३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥७॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्विमैरयत्। इन्द्र
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥८॥ [८]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै
कायाधवः। विरोचनं स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्वविन्दन्।

तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टयु
इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा
एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं निरवपन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। तान्पत्नीसंयाजान्तु उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छुय्वन्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव
कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
तानिडान्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः
कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तन्नोऽसुराः
पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९शूपसदा चराम। तथा नोऽसुराः
पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९शूपसदमतन्वत। तिस्र एव
सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं
जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधी९ स्वाहेति।
अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं
वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं देवा अपजघ्निरे।
तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य।
स्रुवेणाधारमाधार्य॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं॑ जुहोति। उ॒ग्रं वचो॑
 अपा॑वधीन्त्वे॒षं वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्व॒ाहेति॑। अ॒श॒न॒या॒पिपा॑से
 ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒ वैर॑ह॒त्यं च॒ त्वेषं॑ वचः। ए॒तमे॒व
 तच्च॑तु॒र्धावि॑हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मा॒नोऽपं॑ हते। ते॒ऽभिनी॑यै॒वाहः॑
 प॒शुमा॑ऽल॒भन्त। अहं॑ ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑
 मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भिनी॒यैव॒ रात्रेः॑ प्राच॑रन्। रात्रि॒या ए॒व
 तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभिनी॒यैवाहः॑ प॒शुमा॑ ल॒भेत। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति
 पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यानप॑ नुदते। तेना॑भिनी॒यैव॒ रात्रेः॑ प्रच॑रेत्।
 रात्रि॒या ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यानप॑ नुदते।
 स ए॒ष उ॑पवस॒थीये॑ऽह॒न्दिदे॒वत्यः॑ प॒शुरा॑ ल॒भ्यते। द्वयं॑ वा
 अ॒स्मिल्लो॑के यज॑मानः। अ॒स्थिं च॒ मा॒ऽसं च॑। अ॒स्थिं चै॒व
 तेन॑ मा॒ऽसं च॒ यज॑मानः स॒ऽस्कु॑रुते। ता वा ए॒ताः पञ्च॑
 दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॑र्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै॑ यज॑मानः। त्वङ्गा॒ऽस॒ऽस्ना॒वाऽस्थि॑ म॒ज्जा।
 ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हितमा॒त्मानं॑ वरु॑णपा॒शान्मु॑ञ्चति।
 भे॒षज॑ता॒यै निर्व॑रुण॒त्वाय॑। त॒ऽस॒प्तभि॑श्छन्दा॒भिः प्रा॑तर॒ह्यन्।
 तस्मा॑त्स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॒ऽसि प्रा॑तरनुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।
 तमे॒तयो॑प॒समे॒त्योपा॑सीदन्। उपा॑स्मै गाय॒ता न॒र इति॑।
 तस्मा॑दे॒तया॑ बहि॒ष्पव॑मान उ॒पस॑द्यः॥४३॥

मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानोऽलभन्त प्राचरल्लभेत्
प्रचरेदालभन्तालभेत् मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥१॥

[१]

स संमुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स
संमुद्रः। यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः।
तदेतत्रिशलत्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितुः तं खनन्ति। स
सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या
अध्यजनयन्। तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यत्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरौऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तत्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।
मात्रा९ सायुज्य९ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन

स्तुवते॑। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॑। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते॑। पञ्चदश्यामापूर्यते॑।
चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति।
अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते॑। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
तं सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॑। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं
तत्। मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। अथ
यदेकविंशेन स्तुवते॑। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते।
तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा॑। असौ
वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। ते कुश्या॑।
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।
रज्जुता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां
कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रज्जुतां
कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं

तद्विशति चत्वारि च॥१०॥

[१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतन्तत्। अथ ये पञ्च। कलिः
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन ह्रियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यन्त
मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा करम्भेण।
भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यान्धानाः। पूष्णः करम्भः। भारत्यै परिवापः।
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-
रभिषज्यंस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः
सवनेऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यन्दिने सवने।
विश्वे देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्य-
दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने। विलोमं
तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः सवने कुर्यात्।
एकादशकपालान्माध्यन्दिने सवने। एकादशकपालांस्तृतीयसवने।
यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्।
रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनम्। विश्वेषां देवानां तृतीयसवनम्।
अथ कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति।

ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑रभिष॒ज्य॒ऽ
स्त॒स्मादि॒ति॑॥५४॥

ए॒क॒विं॒श आ॑हुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥११॥ [११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः
स्वश्र॑यन्। यदश्र॑यन्। तच्छ्रा॑यन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्।
यदवा॑रयन्। तद्वा॑रवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावा॑च
ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तुरु॒त्तराणि॑
छन्दा॑ऽस्युपा॒दधुः। तेषा॑मति॒ त्रीण्य॑रिच्यन्त। न त्रीण्युद॑भवन्॥५५॥

स बृ॑हतीमे॒वास्पृ॑शत्। द्वाभ्या॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒होरा॑त्राभ्या॑मे॒वा
तदा॑हुः। क॒त॒मा सा॑ दे॒वाक्ष॑रा बृहती। यस्या॑न्तत्प्रत्यतिष्ठत्।
द्वाद॑श पौर्णमा॒स्यैः। द्वाद॑शाष्ट॒काः। द्वाद॑शामावा॒स्याः। ए॒षा
वाव॑ सा दे॒वाक्ष॑रा बृहती॥५६॥

यस्या॑न्तत्प्रत्यतिष्ठदिति॑। यानि॑ च॒ छन्दा॑ऽस्यत्यरिच्यन्त।
यानि॑ च॒ नोद॑भवन्। तानि॑ निर्वी॒र्याणि॑ ही॒नान्य॑मन्यन्त।
साऽब्र॑वीद्वृहती। मामे॒व भू॒त्वा। मामुप॑ स॒श्रय॑तेति॑।
च॒तुर्भि॑र॒क्षरै॑रनुष्टु॒ग्बृ॑हतीन्नोद॑भवत्। च॒तुर्भि॑र॒क्षरैः॑ प॒ङ्क्तिर्बृ॑हती-
मत्य॑रिच्यत। तस्या॑मे॒तानि॑ च॒त्वार्य॑क्षरा॑ण्यप॒च्छिद्या॑-
दधात्॥५७॥

ते बृ॑हती ए॒व भू॒त्वा। बृ॑हतीमुप॑ सम॑श्रयताम्। अ॒ष्टाभि॑-
र॒क्षरै॑रु॒ष्णिग्बृ॑हतीन्नोद॑भवत्। अ॒ष्टाभि॑र॒क्षरै॑स्त्रि॒ष्टुग्बृ॑हतीमत्य॑-
रिच्यत। तस्या॑मे॒तान्य॑ष्टाव॒क्षरा॑ण्यप॒च्छिद्या॑दधात्। ते बृ॑हती

ए॒व भू॒त्वा। बृ॒ह॒तीमु॒प॒ सम॑श्रयताम्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्गा॒य॒त्री
बृ॒ह॒तीन्नो॑दभवत्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्जग॒ती बृ॒ह॒तीम॒त्य॑रिच्यत।
तस्या॑मे॒तानि॒ द्वा॒द॒शाक्ष॑रा॒ण्यप॑च्छि॒द्याद॑धात्॥५८॥

ते बृ॒ह॒ती ए॒व भू॒त्वा। बृ॒ह॒तीमु॒प॒ सम॑श्रयताम्।
सोऽ॒ब्रवी॑त्प्र॒जाप॑तिः। छ॒न्दा॑ंसि॒ रथो॑ मे भवत।
युष्मा॑भि॒र॒हमे॑तम॒ध्वान॑मनु॒ सञ्च॑रा॒णीति॑। तस्य॑ गा॒य॒त्री च॒
जग॑ती च प॒क्षाव॑भवताम्। उ॒ष्णिक् त्रि॒ष्टुप् प्र॒ष्ट्यौ। अ॒नु॒ष्टुप्
प॒ङ्क्तिश्च॒ धुर्यो॑। बृ॒ह॒त्येवो॑द्धि॒रभव॑त्। स ए॒तज्छ॑न्दो॒रथ॑मा॒स्थाय॑।
ए॒तम॒ध्वान॑मनु॒ सम॑चरत्। ए॒त॒ ह॒ वै छ॑न्दो॒रथ॑मा॒स्थाय॑।
ए॒तम॒ध्वान॑मनु॒ सञ्च॑रति। येनै॒ष ए॒तत्स॑ञ्चरति। य ए॒वं
वि॒द्वान्त॑सोमे॒न॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥५९॥

अ॒भ॒व॒न्वा॒व सा॒ दे॒वाक्ष॑रा बृ॒ह॒त्य॑द॒धाद्वा॒द॒शाक्ष॑रा॒ण्यप॑च्छि॒द्याद॑धा॒स्थाय॑ षट्॥१२॥ [१२]

अ॒ग्नेः कृ॒त्ति॑का॒ यत्पु॑ण्यं दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्ब्र॑ह्म॒वादि॑नः॒ क॒त्यु॒तमे॒व
दे॒वा वा आ॑युषः प्रा॒णमि॑न्द्रो॒ दधी॑चो दे॒वासु॑राः स प्र॒जाप॑तिः
स सं॑मु॒द्रो ये वै च॒त्वार॑स्तस्या॒वाचो॑ द्वा॒द॒श॥१२॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्ति॑का दे॒वगृ॑हा ऋ॒तमे॒वर्ध्या॑मे॒व ति॒स्रः परा॑ची॒र्ये वै
च॒त्वारो॑ न॒वप॑ञ्चा॒शत्॥५९॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्ति॑का॒ य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाश॑म॒ष्टाकं॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यञ्चः॑ श॒म्याया॑
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॑तमेकं॒कपाल॑म्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॑तेन॒ पूर्वे॑ण प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एकं॒कपालो॑ भवति। ए॒कधै॑व निर्ऋ॑तिं
नि॒रव॑दयते। यदह॑त्वा गा॒रह॑पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑र॒नूत्थाय॑। अ॒ध्वर्यु॑ च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इ॒त्याह॑। आहु॑त्यै॒वैन॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑र्च्छत्यध्व॒र्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै
दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत् इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑तने॒ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग
इ॒त्याह॑। नि॒र्दि॑शत्यै॒वैन॑म्। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह।
भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॑ इ॒त्याह॑। अ॒हंस॑ ए॒वैन॑
मु॒ञ्चति॑। अ॒ङ्गुष्ठाभ्या॑ जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः
कृ॒ष्णातू॑ष॒न्दक्षि॑णा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व निर्ऋ॑तिं

नि॒रव॑दयते। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति। नि॒र॒ऋ॒त्या अ॒न्त॒र्हि॒त्यै।
स्वाहा॑ नमो॑ य इ॒दश्च॑कारेति॑ पु॒न॒रेत्य॑ गा॒र्ह॒पत्ये॑ जुहोति।
आहु॑त्यै॒व न॑म॒स्यन्तो॑ गा॒र्ह॒पत्यमु॑पाव॑र्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॑
प्रच॑रति। इ॒यं वा अ॒नु॒म॒तिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व
धे॒नुं कुरु॑ते। आ॒दि॒त्यश्च॑रुं निर्व॑पति। उ॒भयी॑ष्वे॒व
प्र॒जास्व॒भिषि॑च्यते। दै॒वीषु॑ च॒ मानु॑षीषु च। व॒रो दक्षि॑णा।
व॒रो हि रा॒ज्यं॑ स॒मृ॒द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमे॒का॒दश॑कपालं
निर्व॑पति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञश्चा॒व रु॒न्धे। वा॒म॒नो व॒ही
दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः स॒मृ॒द्धौ।
अ॒ग्नी॒षोमी॒यमे॒का॒दश॑कपालं निर्व॑पति। अ॒ग्नी॒षोम॑भ्यां
वा इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्ति। यद॑ग्नी॒षोमी॒यमे॒का॒दश॑कपालं
निर्व॑पति॥६॥

वा॒त्र॒घ्नमे॒व विजि॑त्यै। हि॒र॒ण्य॒न्दक्षि॑णा स॒मृ॒द्धौ। इन्द्रो॑
वृ॒त्रं ह॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्या॑र्ध्यत। स
ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमे॒का॒दश॑कपालमपश्यत्। तन्नि॑र॒वपत्। तेन॑ वै स
दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यश्चा॒वारु॑न्ध। यदै॑न्द्रा॒ग्नमे॒का॒दश॑कपालं निर्व॑पति।
दे॒वता॑श्चै॒व तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे। ऋ॒षभो॑ व॒ही
दक्षि॑णा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमृष्टाकपालं
निर्वपति। ऐन्द्रन्दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्।
यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रन्दधि॥८॥

इन्द्रियमेवावरुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा
ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
तावेतमैन्द्राग्रन्द्वादशकपालं निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नौ
भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति। वैश्वदेवं
वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं
निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै
स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः
समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।
मिथुनमेवावरुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति
वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि
हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव
यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदैन्द्रन्दध्यपराभावाय स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥१॥

[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यश्च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य कृत्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशङ्कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निर्वर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षां भवति।
वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मान्तृतीयमिति
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। माञ्चतुर्थीमिति सरस्वती।
इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया
प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
ह्येतरहि पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्ब्रुवरंत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥२॥ [२]

त्रिवृद्धरुहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्।
उल्बङ्गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं
भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।
एकधा पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति॑तिष्ठति। प्र॒सुवो॑ भवन्ति।
 प्र॒थ॒म॒जामे॒व पु॒ष्टि॒मव॑रुन्धे। प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ।
 पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॑ वै पृ॒षदा॒ज्यम्। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
 प॒ञ्च॒गृही॑तं भ॒वति॑। पा॒ङ्क्तु॒ हि प॒शवः॑। ब॒हुरू॒पं भ॑वति॥२०॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ समृ॑द्धौ। अ॒ग्निं म॑न्थन्ति। अ॒ग्निमु॑खा॒
 वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। यद् अ॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्निमु॑खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते। न॒वं प्र॒याजा॑
 इ॒ज्यन्ते॑। न॒वानू॒याजाः॑। अ॒ष्टौ ह॒वी॒ऽषि॑। द्वा॒वा॒घा॒रौ।
 द्वा॒वा॒ज्य॑भागौ॥२१॥

त्रि॒॒श॒त्सम्प॑द्यन्ते। त्रि॒॒श॒दक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। यज॑मानो वा ए॒कं॒क॒पालः॑। तेज॒
 आ॒ज्यम्॑। यदे॒कं॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व
 तेज॑सा॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒कं॒क॒पालः॑। प॒शव॑
 आ॒ज्यम्॑॥२२॥

यदे॒कं॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्धयति। यद॒ल्प॑मानय॑त्। अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। यद्व॒ह्वा॒नय॑त्। ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ऽभु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। ब॒ह्वा॒नीया॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैनं॑
 प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उ॒प॒तिष्ठ॑न्ते। यज॑मानो वा ए॒कं॒क॒पालः॑।
 यदे॒कं॒क॒पाल॑स्याव॑द्येत्॥२३॥

यज॑मान॒स्याव॑द्येत्। उ॒द्वा मा॑द्येद्यज॑मानः। प्र वा मी॒येत॑।

स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि॑
जु॑होति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयित्वा। तेज॑सा
सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒कं क॑पालः। सु॒व॒र्गो लो॒क
आ॑हवनीयः॥ २४॥

यदे॒कं क॑पालमाहवनीये जुहोति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। यद्ध॑स्तेन जुहुयात्। सु॒व॒र्गाल्लो॒काद्यज॑मानमवविध्येत्।
स्रु॒चा जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। यत्प्राङ्म॑द्यैत।
दे॒वलो॒कम॒भिज॑येत्। यद्दक्षि॑णा पितृलो॒कम्। यत्प्र॒त्यक्॥ २५॥

रक्षा॑सि य॒ज्ञं ह॑न्युः। यदु॒दङ्घ्रिः॑। म॒नुष्य॑लो॒कम॒भिज॑येत्।
प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यः। ए॒कं क॑पालं वै प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्त॒न्द्वावा॑पृथि॒वी
अनु॑ प्रति॑तिष्ठतः। द्वावा॑पृथि॒वी ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून् य॒ज्ञः। य॒ज्ञं
यज॑मानः। यज॑मानं प्र॒जाः। तस्मा॑त्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यः॥ २६॥

वा॒जिनो॑ यजति। अ॒ग्निर्वा॒युः सूर्यः॑। ते वै वा॒जिनः॑। ताने॒व
तद्य॑जति। अथो॒ खल्वा॑हुः। छ॒न्दासि॑ वै वा॒जिन॒ इति॑।
तान्ये॒व तद्य॑जति। ऋ॒क्सामे॑ वा इन्द्र॑स्य ह॒री सोम॑पानौ।
तयोः॑ परि॒धय॑ आ॒धानम्॑। वाजि॑नं भा॒गधे॑यम्॥ २७॥

यदप्र॑हृत्य परि॒धीं जु॑हुयात्। अ॒न्तरा॑धानाभ्याङ्घ्रा॒सं प्रय॑च्छेत्।
प्र॒हृत्य॑ परि॒धीं जु॑होति। निरा॑धानाभ्यामे॒व घ्रा॑सं प्रय॑च्छति।
ब॒र्हिषि॑ वि॒षिञ्च॑न्वाजि॑नमा नयति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। रेतो॑
वाजि॑नम्। प्र॒जास्वे॒व रेतो॑ दधाति। स॒मुप॑हूय भक्षयन्ति।

ए॒तत्सो॒मपी॒था ह्ये॑ते। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रे॒तो द॑धते। यज॑मान
उत्त॒मो भ॑क्षयति। प॒शवो॒ वै वा॒जिन॑म्। यज॑मान ए॒व
प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको ब॒हुरूपं॑ भ॒वत्याज्य॑भागो प॒शव॑ आ॒ज्यमव॑द्येदा॒हव॑नीयः प्र॒त्यक्तस्मा॑त्प्रति॒ष्ठितो॑ होत॒व्यो भाग॑धेयमे॒ते
च॒त्वारि॑ च॥३॥

[३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता ए॑न॒मत्य॑मन्यन्त।
ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भू॒त्वा प्र॒जा
वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृहीताः। प्र॒जाप॑तिं
पुन॒रुपा॑धावन्नाथमिच्छ॒मानाः। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरुणप्रघा॒सानप॑श्यत्।
तां निर॑वपत्। तैर्वै स प्र॒जा वरु॑णपा॒शाद॑मुञ्चत्।
यद्वरु॑णप्रघा॒सा निरु॑प्यन्तै॥२९॥

प्र॒जाना॑मवरुणग्राहाय। तासा॒न्दक्षि॑णो बा॒हुर्न्य॑क्र॒ आसी॑त्।
स॒व्यः प्र॑सृतः। स ए॒तां द्वि॒तीया॑न्दक्षिणतो वेदिमुद॑हन्। ततो॒
वै स प्र॒जाना॑न्दक्षिणं बा॒हुं प्रासा॑रयत्। यद्वि॒तीया॑न्दक्षिणतो
वेदिमु॑द्धन्ति। प्र॒जाना॑मेव तद्यज॑मानो दक्षिणं बा॒हुं प्रासा॑रयति।
तस्मा॑च्चातुर्मास्यया॒ज्यमुष्मि॑ल्लौक उ॒भया॑बाहुः। य॒ज्ञाभि॑जित॒ः
ह्यस्य॑। पृथ॒मात्रा॑द्वेदी अस॑म्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मा॑त्पृथमा॒त्रं व्य॑सौ। उत्त॑रस्यां वेद्यामुत्तरवे॒दिमुप॑
वपति। प॒शवो॒ वा उत्त॑रवे॒दिः। प॒शून्नेवा॑वरुन्धे। अथो॑
यज्ञ॑परुषोऽन॑न्तरित्यै। ए॒तद्वा॑ह्मणान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीषि॑। अथै॒ष
ऐन्द्रा॑ग्नो भ॑वति। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॑ग्नी।

यदैन्द्राग्रो भवति॥ ३१॥

प्राणापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे। ओजो॒ बलं॑ वा ए॒तौ दै॒वाना॑म्।
यदैन्द्रा॒ग्री। यदैन्द्रा॒ग्रो भव॑ति। ओजो॒ बलमे॒वाव॑ रुन्धे।
मा॒रु॒त्यामि॒क्षा भव॑ति। वा॒रु॒ण्यामि॒क्षा। मेषी॑ च॒ मेष॑श्च
भवतः। मि॒थु॒ना ए॒व प्र॒जा वरु॑णपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒म॒शौ
भव॑तो मे॒ध्यत्वाय॑॥ ३२॥

श॒मी॒पर्णा॒न्युप॑ व॒पति॑। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॒ यच्छ॑ति।
प्र॒जाप॑तिम॒न्नाद्य॒न्नोपा॑नमत्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न ह॒विषा॒ऽन्नाद्य॑मवा॒रुन्धे॑।
यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीपर्णा॑नि॒ भव॑न्ति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रु॒द्धौ।
सौ॒म्यानि॒ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या खलु॑ वा आहु॑तिर्दिवो
वृष्टि॑श्चाव॒यति॑। यत्क॒रीरा॑णि॒ भव॑न्ति। सौ॒म्यये॒वाहु॑त्या दि॒वो
वृष्टि॑मवरु॒न्धे। का॒य एक॑कपालो भवति। प्र॒जाना॑ङ्क॒न्त्वाय॑।
प्र॒तिपू॒रुष॑ङ्क॒रम्भ॑पा॒त्राणि॑ भवन्ति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा
वरु॑णपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॒मति॑रि॒क्तम्। ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व प्र॒जा
वरु॑णपा॒शान्मु॑ञ्चति॥ ३३॥

निरु॒प्यन्ते॑ भवतो भवति मे॒ध्यत्वाय॑ रुन्धे षड्॥ ४॥ [४]

उत्त॑रस्यां वेद्याम॒न्यानि॑ ह॒वींषि॑ साद॒यति॑। दक्षि॑णायां
मा॒रु॒तीम्। अ॒प॒धुर॑मे॒वेना॑ युनक्ति। अथो॒ ओजं॑ ए॒वासा॑मव॒
हर॑ति। तस्मा॒द्ब्रह्म॑णश्च क्ष॒त्राच्च॒ विशो॑ऽन्यतोऽप॒क्रुमि॑णीः।
मा॒रु॒त्या पूर्॒व्या प्र॑चरति। अनृ॑तमे॒वाव॑ यजते। वा॒रु॒ण्योत्त॑रया।
अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑णमव॑ यजते। यदे॒वाध्व॑र्युः क॒रोति॑॥ ३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति।
 तत्पापीयान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति।
 अथो तप एवैनामुप नयति। यज्जार५ सन्तन्न प्रब्रूयात्।
 प्रियं ज्ञाति५ रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।
 निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनाम्।
 यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
 यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यन्धत्ते। उभौ याज्या५
 सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव
 वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
 वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
 वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
 यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव
 यजते। प्रत्यङ्गिष्ठं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्गैव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह।
 देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह।
 वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते।
 तुषांश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैति।
 वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो
वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा
यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽप्येधिषीमहीत्याह।
समिधैवाग्निन्नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि
धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥५॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती
तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते
देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्।
सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत्।
ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति।
अग्निमेवानीकवन्तः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति।
सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि
जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य
रश्मयोऽनीकानि। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति।
साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता
यन्तः। द्यावापृथिवी उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन्। यन्मरुद्भ्यः
सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो
यजमानो भ्रातृव्यान्त्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि

हि तेक्षिणं॑ष्टन्तप॑ति। च॒रुर्भ॑वति। सर्व॑त ए॒वैनान्त्सन्त॑पति। ते
दे॒वाः श्रौ॑विज॒यिन्ः सन्तः॑। सर्वा॑सान्दुग्धे गृ॒हमे॒धीयं॑ च॒रुं
नि॑र॒वपन्॥४२॥

आशि॑ता ए॒वाद्योप॑वसाम। कस्य॑ वाऽहे॒दम्। कस्य॑ वा
श्रो भ॑वितेति। स श्रु॒तोऽभ॑वत्। तस्याहु॑तस्य॒ नाश॑जन्।
न हि दे॒वा अहु॑तस्याश॒जन्ति॑। तैऽब्रु॑वन्। कस्मा॑ इ॒मं
हो॑ष्याम॒ इति॑। म॒रुद्भ्यो॑ गृ॒हमे॒धिभ्य॑ इत्य॑ब्रुवन्। तं म॒रुद्भ्यो॑
गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ऽजुह॑वुः॥४३॥

ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसु॑राः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ म॒रुद्भ्यो॑
गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ गृ॒हे जुह॑ति। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो
भव॑ति। यद्वे य॒ज्ञस्य॑ पा॒क॒त्रा क्रि॑यते। प॒शव्य॑न्तत्। पा॒क॒त्रा वा
ए॒तत्क्रि॑यते। यन्ने॒ध्माब॑रु॒हिर्भव॑ति। न सा॑मि॒धेनी॑र॒न्वाह॑॥४४॥

न प्र॑या॒जा इ॒ज्यन्ते॑। नानू॑या॒जाः। य ए॒वं वेद॑। प॒शुमा॑न्भवति।
आज्य॑भागौ यज॑ति। य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति।
म॒रुतो॑ गृ॒हमे॒धिना॑ यज॑ति। भा॒ग॒धेये॑नै॒वैनान्त्सम॑र्धयति।
अ॒ग्निः॒स्विष्ट॑कृतं यज॑ति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। इडा॑न्तो भवति। प॒शवो॑
वा इडा॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टात्प्रति॑तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडान्तो भवति द्वे च॥६॥ [६]

यत्पत्नी॑ गृ॒हमे॒धीय॑स्याशजी॒यात्। गृ॒हमे॒ध्यै॒व स्या॑त्। वि त्व॑स्य
य॒ज्ञ ऋ॑ध्येत। यन्नाशजी॒यात्। अ॒गृ॒हमे॒धी स्या॑त्। नास्य॑ य॒ज्ञो

वृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्यांश्जीयात्। गृहमेध्यैव भवति।
नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिंता अभवन्। आञ्जंताभ्यञ्जता।
अनु वत्सान् वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिंता
भवन्ति। आञ्जंतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासन्त्यदधुः।
अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो
निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं
निदध्यात्। इन्द्र एवेनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये
जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार एवास्य
सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते।
इन्द्रो वृत्रं हत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति
मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्यतीति। तेऽब्रुवन्मरुतो
वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरूप्याता
इति। त एनमध्यं क्रीडन्। तत्क्रीडिनाङ्गीडित्वम्।
यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं हविर्निरूप्यते विजित्यै।

सा॒क॑ꣳ सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॑न्वै लो॒क इन्द्रो॑
वृ॒त्रम॑ह॒न्त्समृ॑द्धौ। ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीꣳषि॑। ए॒तद्वा॑ह्म॒ण
ऐन्द्रा॒ग्रः। अथै॒ष ऐन्द्र॑श्च॒रुर्भव॑ति॥५०॥

उ॒द्धारं॑ वा ए॒तमिन्द्र॑ उद॑हरत। वृ॒त्रꣳ ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑
दे॒वता॑स्वधि॑। यदेष॑ ऐन्द्रश्च॒रुर्भव॑ति। उ॒द्धार॑मे॒व तं यज॑मान
उद्ध॑रते। अ॒न्यासु॑ प्र॒जास्वधि॑। वै॒श्वक॑र्म॒ण एक॑कपालो
भव॑ति। वि॒श्वान्ये॒व तेन॑ कर्मा॑णि॒ यज॑मानोऽव॑रुन्धे॥५१॥

कृ॒द्धतेऽभ्य॑ञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥७॥ [७]

वै॒श्वदे॒वेन॑ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता व॑रुणप्रघा॒सैर्व॑रुणपा॒शाद॑मु॒
सा॒कमे॑धैः प्रत्य॑स्थापयत्। त्र्य॑म्बकै रु॒द्रं नि॒रवा॑दयत।
पि॒तृय॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कम॑गमयत्। यद्वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते। प्र॒जा
ए॒व तद्य॑जमानः सृजते। ता व॑रुणप्रघा॒सैर्व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति।
सा॒कमे॑धैः प्रति॑ष्ठापयति। त्र्य॑म्बकै रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥५२॥

पि॒तृय॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। द॒क्षिण॑तः प्रा॑चीनावी॒ती
निर्व॑पति। द॒क्षिणा॑वृद्धि॒ पित॑रुणाम्। अना॑दृत्य॒ तत्। उ॒त्तर॑त
ए॒वोप॑वीय॒ निर्व॑पेत्। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑। अथो॑
यदे॒व द॑क्षिणार्धेऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॑ दक्षिणावृत्। सोमा॑य
पि॒तृमते॑ पुरो॒डाश॑ꣳ षट्क॑पालं॒ निर्व॑पति। स॒वत्स॑रो वै सोमः॑
पि॒तृमा॑न्॥५३॥

स॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। पि॒तृभ्यो॑ ब॒र्हिष॑द्भ्यो॑ धा॒नाः। मा॒सा

वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। मा॒सा॒ने॒व प्री॑णाति। यस्मि॒न्वा ऋ॑तौ
पु॒रुषः॑ प्र॒मीय॑ते। सोऽ॒स्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। ब॒हुरू॒पा धा॑ना
भ॑वन्ति। अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒ष्वात्ते॒भ्यो
म॒न्थम्। अ॒र्धमा॒सा वै पि॒तरो॑ऽग्नि॒ष्वात्ताः॥ ५४॥

अ॒र्धमा॒साने॒व प्री॑णाति। अ॒भिवा॒न्या॒यै दु॒ग्धे भ॑वति। सा
हि पि॒तृदे॒वत्य॑न्दु॒हे। यत्पू॑र्णम्। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। उ॒पर्य॑र्धो
दे॒वाना॑म्। अ॒र्धः पि॑तृणाम्। अ॒र्ध उप॑मन्थति। अ॒र्धो हि
पि॑तृणाम्। ए॒क॒योप॑मन्थति॥ ५५॥

एका॒ हि पि॑तृणाम्। द॒क्षि॒णोप॑मन्थति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि
पि॑तृणाम्। अ॒ना॒र॒भ्योप॑मन्थति। तद्धि पि॒तृन्गच्छ॑ति।
इ॒मा॒न्दि॒शं वेदि॑मुद्ध॑न्ति। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑।
चतुः॑ स॒क्तिर्भ॑वति। सर्वा॒ ह्यनु॑ दि॒शः पि॒तरः॑। अ॒खा॒ता
भ॑वति॥ ५६॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्यतो॑ऽग्निरा॒धीय॑ते। अ॒न्ततो॑
हि दे॒वाना॑मा॒धीय॑ते। व॒र्षी॒यानि॒ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति
व्यावृ॑त्यै। परि॑श्रयति। अ॒न्तर्हि॑तो॒ हि पि॑तृलो॒को
म॑नु॒ष्यलो॒कात्। यत्प॑रुषि दि॒नम्। तद्दे॒वाना॑म्। यद॑न्तरा।
तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्॥ ५७॥

यत्स॑मूलम्। तत्पि॑तृणाम्। स॑मूलं ब॒र्हिर्भ॑वति॒ व्यावृ॑त्यै।
द॒क्षि॒णा स्तृ॑णाति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि पि॑तृणाम्। त्रिः॑ पर्य॑ति।

तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः
पर्येति। षट् पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्।
प्रमायुको यजमानः स्यात्। यत्र गृहीयात्। अनायतनः
स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः।
यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यत्र परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
रक्षंसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वश्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमेवैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानं शिष्वत्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च

च॥८॥

अग्रये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।
उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि
पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति।
यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्।
प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय।

अपं ब॒र्हिषः प्रया॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व
मृ॒त्यो॒रुत्सृ॑जति। आ॒ज्य॑भा॒गौ य॑जति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्त॑रेति। प्रा॒ची॒ना॒वी॒ती सोमं॑ यजति।
पि॒तृ॒दे॒व॒त्यां हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्च॒कृ॒त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॑ता
दे॒वताः॑। द्वे पु॒रोऽनु॑वा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व
प्री॑णाति। सन्त॑त॒मव॑ द्यति॥६३॥

ऋ॒तूनां॑ सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॑वा॒क्यया॑ऽऽह।
प्र॒णय॑ति द्वि॒तीय॑या। ग॒मय॑ति या॒ज्यया॑। तृ॒तीये॒ वा इ॒तो
लो॒के पि॒तरः॑। अहं॑ ए॒वैना॒न्पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॑वा॒क्यया॑ऽत्यान॑यति।
रा॒त्रियै॑ द्वि॒तीय॑या। ऐ॒वैना॑न् या॒ज्यया॑ ग॒मय॑ति।
दक्षि॑ण॒तोऽव॑दाय। उ॒दङ्मु॑ति॒ क्राम॑ति॒ व्यावृ॑त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्र॒त्याश्रा॑वयति। स्व॒धा
नम॑ इति॒ वष॑ट्करोति। स्व॒धाका॒रो हि पि॑तृ॒णाम्। सोम॑म॒ग्ने
य॑जति। सोम॑प्रयाजा॒ हि पि॑तरः। सोमं॑ पि॒तृम॑न्तं यजति।
सं॒वत्स॑रो वै सोमः॑ पि॒तृमा॑न्। सं॒वत्स॑रमे॒व तद्य॑जति।
पि॒तृन्ब॑र्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै य॒ज्वानः॑। ते पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। ताने॒व तद्य॑जति।
पि॒तृन॑ग्निष्वा॒त्तान् य॑जति। ये वा अ॒य॒ज्वानो॑ गृहमे॒धिनः॑। ते
पि॒तरो॑ऽग्निष्वा॒त्ताः। ताने॒व तद्य॑जति। अ॒ग्नि॒ङ्क॒व्य॒वाह॑नं यजति।
य ए॒व पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। तमे॒व तद्य॑जति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते
तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र
पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदश्चो
निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणान्दिक्। स्वामेव तद्विशमनु
निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये।
अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं
कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।
य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशन्त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवात्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते
हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद।
अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव
मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ। षट्
पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते।
न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत। यत्संयाजयेयुः।

प्र॒मायु॑का स्यात्। तस्मा॒न्ना॒न्वा॑स्ते। न संया॑जयन्ति। पत्न्यै॑
गोपी॒धाय॑॥ ७० ॥

होता॑र॒माज्य॑भागौ यजति सन्त॑तमव॒द्यति॑ व्यावृ॑त्त्यै ब॒र्हिषदौ॑ यजति तमे॒व तद्य॑जत्यनु
निष्क्रा॑मन्त्याहे॒नानृ॑तवो नव॑ च॥ ९ ॥ [९]

प्र॒ति॒पू॒रुष॑मेक॑क॒पालां॑ निर्व॑पति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा
रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। एक॑मति॑रिक्तम्। ज॒नि॒ष्यमा॑णा ए॒व
प्र॒जा रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। एक॑क॒पाला भ॑वन्ति। एक॑धै॒व
रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। नाभि॑घा॒रय॑ति। यद॑भि॒घार॑येत्। अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रिण॑
रु॒द्रं कुर्या॑त्। ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति॥ ७१ ॥

तद्धि रु॒द्रस्य॑ भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑
दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॑शि रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो वा अ॑प॒शुका॑या
आहु॑त्यै नाति॑ष्ठत। अ॒सौ ते॑ प॒शुरि॑ति निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्।
यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति। यदि॒ न द्वि॒ष्यात्।
आ॒खुस्ते॑ प॒शुरि॑ति ब्रूयात्॥ ७२ ॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तु॒ष्प॒थे जु॑होति। ए॒ष
वा अ॑ग्नी॒नां प॒ङ्क्ति॑शो नाम। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व जु॑होति। म॒ध्यमे॑न
प॒र्णेन॑ जुहोति। सु॒ग॒ध्यैषा॑। अथो॒ खलु॑। अ॒न्त॒मे॒नैव॑ हो॒तव्य॑म्।
अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥ ७३ ॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः स॒ह स्व॑स्त्राऽम्बि॑कयेत्याह। श॒र॒द्वा
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।

तयैवैनं सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त
एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवांम्ब
रुद्रमदिमहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूतैकृत्वाऽऽसंजन्ति।
यथा जनं यतैऽवसं करोति। तादृगेव तत्। एष तै रुद्र भाग
इत्याह निरवन्त्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः परिषिञ्चति।
रुद्रस्यान्तर्हित्यै। प्र वा एतैऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। ये
त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यश्चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयान्निरवन्दयते शास्ते सिञ्चति षट्॥१०॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः
सोऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन ता वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः
प्रतिपूरुषन्दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं
यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं
पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॑ञ्च ह॒वी॑ऽषि॒। अथे॒न्द्राय॑ शु॒ना॒सीरा॑य
पुरो॒डाश॑न्द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॒पति॑। सं॒वत्स॑रो वा इन्द्रा॒शुना॑सीरः॒।
सं॒वत्स॑रेणै॒वास्मा॑ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑। वा॒य॒व्यं प॑यो॒ भव॑ति।
वा॒युर्वै वृ॑ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यि॒ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौ॒र्यं
ए॒क॒क॒पालो॑ भवति। सूर्ये॑ण वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॑ष्टि॒र्धृता॑। स
ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॑ग॒वः सी॒र॒न्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्।
ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरान॒भिभ॑वा॒मेति॑।
सो॑ऽब्रवीत्। त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॑ वि॒करि॑ष्य॒ इति॑। स
त्रे॒धाऽऽत्मानं॑ व्य॒कुरु॑त। अ॒ग्निन्तृ॑तीयम्। रु॒द्रन्तृ॑तीयम्।
वरु॑णन्तृ॒तीयम्॥२॥

सो॑ऽब्रवीत्। क इ॒दन्तृ॑रीय॒मिति॑। अ॒हमि॑तीन्द्रो॑ऽब्रवीत्। सन्तु
सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्। स इन्द्र॑स्तृ॒रीय॑मभवत्।
यदिन्द्र॑स्तृ॒रीय॑मभवत्। तदिन्द्र॑तृ॒रीय॑स्येन्द्र॑तृ॒रीय॑त्वम्। ततो॒ वै
दे॒वा व्य॑जयन्त। यदिन्द्र॑तृ॒रीयं नि॑रु॒प्यते॒ विजि॑त्यै॥३॥

व॒हिनीं॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनीं॑। तेन॑ऽग्नेयी॒। यद्वौः॑। तेन॑ रौ॒द्री।
यद्वे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यत्स्त्री॑ स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रु॒णी स॒मृद्ध्यै॑।
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑
 दे॒वता॒ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा॑सि॒ प्राणु॑दत्त।
 यत्प॑श्चाव॒त्तीयं॑ जु॒होति॑। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑ज॒मानो॒ रक्षा॑सि॒
 प्रणु॑दते। समू॒ढ९ रक्षः॑ स॒न्दग्ध९ रक्ष॑ इत्या॒ह। रक्षा॑स्ये॒व
 स॒न्द॒हति॑। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॒ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व
 वि॑जिग्या॒नाभ्यो॑ भा॒गधे॑यं करोति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॑णा
 समृ॑द्ध्यै॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्र९ ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। नमु॑चिमासुर॒न्नाल॑भत्।
 त९श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ स॒मल॑भेताम्। सो॑ऽस्माद॒भि॒शुन॑तरोऽभवत्।
 सो॑ऽब्रवीत्। स॒न्धा९ स॒न्द॒धाव॑है। अथ॒ त्वाऽव॑ स्रक्ष्यामि। न
 मा॒ शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॑॥६॥

न दि॒वा न न॑क्तमि॒ति। स ए॒तम॑पां फे॒नम॑सिश्चत्। न वा ए॒ष
 शुष्को॒ नार्द्रो॑ व्यु॒ष्टाऽऽसी॑त्। अ॒नु॒दितः॑ सूर्यः॑। न वा ए॒तद्वि॒वा
 न न॑क्तम्। तस्यै॒तस्मि॑ल्लो॒के। अ॒पां फे॒नैर्न॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्।
 तदे॒नम॑न्ववर्तत। मि॒त्रद्रु॑गति॑ ॥७॥

स ए॒तान॑पामा॒र्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स
 रक्षा॑स्यपा॒हता॑। यद॑पामा॒र्गहो॑मो भव॑ति। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।
 ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं
 यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सा॒न्दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रक्षा॑सि
 हन्ति॥८॥

स्व॒कृत् इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॒ वा। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्।

स्व ए॒वाय॑त॒ने र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। पु॒र्ण॒मये॑न सु॒वेण॑ जुहोति।
 ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। ब्र॒ह्मणै॒व र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑
 प्र॒स॒व इत्या॑ह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। ह॒त॑
 र॒क्षोऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह। र॒क्ष॑सा॒ऽस्तृ॒त्यै। यद्व॑स्ते तद॒क्षि॑णा
 नि॒रव॑त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॒न्ति। र॒क्ष॑सा॒मन्त॑र्हित्यै॥९॥

यच्छति वरुणन्तृतीयं विजित्या असृजत समृद्धौ हनो मित्रद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥१॥ [१]

धा॒त्रे पु॒रोडा॑श॒न्द्राद॑शकपालं निर्व॑पति। स॒व॒त्स॒रो वै
 धा॒ता। स॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑ति। अ॒न्वे॒वास्मा॑
 अ॒नु॒म॒ति॒र्म॒न्यते। रा॒ते रा॒का। प्र॑ सि॒नीवा॑ली ज॒नय॑ति।
 प्र॒जास्वे॒व प्र॑जा॒तासु॑ कु॒ह्वा वाच॑न्दधाति। मि॒थु॒नौ गावौ॑
 द॒क्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमे॒काद॑शकपालं निर्व॑पति।
 ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॒वमे॒काद॑शकपालम्॥१०॥

वै॒ष्ण॒वत्रि॑कपालम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्य॑मिन्द्रः। वी॒र्यं॑ विष्णुः।
 प्र॒जा ए॒व प्र॑जा॒ता वी॒र्यं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः।
 वा॒म॒न ऋ॑ष॒भो व॒ही द॒क्षि॑णा। यद्व॑ही। तेन॑ग्रे॒यः। यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षोमी॒यमे॒काद॑शकपालं
 निर्व॑पति। इ॒न्द्रा॒सोमी॒यमे॒काद॑शकपालम्। सौ॒म्यश्च॑रुम्।
 सोमो॑ वै रे॒तो॒धाः। अ॒ग्निः प्र॑जा॒नां प्र॑ज॒नयि॑ता। वृ॒द्धा॒नामि॒न्द्रः
 प्र॑दापयिता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रे॒तो द॑धाति॥१२॥

अ॒ग्निः प्र॒जां प्र॑ज॒नय॑ति। वृ॒द्धा॒मिन्द्रः॑ प्रयच्छति। ब॒भ्रु॒र्द॒क्षि॑णा

समृद्धौ। सोमापौष्णश्चरुन्निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णश्चरुम्। सोमो वै
रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता।
सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा।
अस्यामेव प्रतितिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै
पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरन्द्वादशकपालं निर्वपति।
संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति।
हिरण्यन्दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं
करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्।
अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं
चरुन्निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा।
वारुणो हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रापौष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यन्दक्षिणा दक्षिणैकं च॥२॥[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।
एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः।
त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य
निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथन्निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥
यत्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकैव हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।
तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव

रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बार्हस्पत्यश्चरुन्निर्वपति
ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव
क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यश्चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय
चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा पष्ठोही
दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतश्चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणान्नखनिर्भिन्नम्।
पाप्मानमेव निर्ऋतिन्निखंदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा
समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य
सङ्श्यति। हिरण्यन्दक्षिणा समृद्धौ। वारुणन्दशकपालः
सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा
समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालङ्गामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
सावित्रन्द्वादशकपालङ्क्षुत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
समृद्धौ। अश्विनन्द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै
देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। स्वात्यौ
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णश्चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा

समृद्धौ। रौद्रङ्गावीधुकञ्चरुमक्षावापस्यं गृहे। अन्तत एव
रुद्रन्निरवदयते। शबल उद्वारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि
हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै
राष्ट्रमवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यत्र प्रति निर्वपेत्। रत्नं आशिषोऽवरुन्धीरन्।
प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्।
इन्द्रायाऽहोमुचै। आशिष एवावरुन्धे। अयन्नो राजा वृत्रहा
राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्मं चैवास्मै क्षत्रं च
समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति।
बारुहस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म
संश्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं
कृता वेदिर्भवति। स्वयन्दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः।
अनभिजितस्याभिजित्यै। तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्।
सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा समृद्धौ॥२३॥

रत्निवाय समृद्धौ पष्ठोही दक्षिणा समृद्धौ ग्रामण्यो गृहे भांगदुघस्यं गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्यै द्वे
च॥३॥

[३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते।

अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गृ॒हप॑तीनां सुवते। सोमो वन॒स्पती॑नाम्।
रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृ॒हस्प॑तिर्वा॒चाम्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः
स॒त्याना॑म्॥ २४॥

वरु॑णो धर्म॑पतीनाम्। ए॒तदे॒व सर्वं॑ भवति। स॒विता त्वा॑
प्रस॒वानां॑ सुवता॒मिति॑ हस्तं॑ङ्ग॒ह्णाति॑ प्रसू॒त्यै। ये दे॒वा
देवः॑ सुवः॑ स्थे॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। म॒हते॑ क्ष॒त्राय॑ म॒हत्
आधि॑पत्याय म॒हते॑ जान॑राज्या॒येत्या॑ह॑। आ॒शिषं॑मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भर॒ता राजा॑ सोमोऽस्माकं॑ ब्रा॒ह्मणा॑नां
राजे॒त्याह॑। तस्मा॒त्सोम॑राजानो ब्रा॒ह्मणाः। प्र॒ति त्य॑न्नामं
रा॒ज्यम॑धा॒यीत्या॑ह॥ २५॥

रा॒ज्यमे॒वास्मि॑न्प्रति॒दधा॑ति। स्वान्त॒नुवं वरु॑णो अ॒शिश्ने॒दित्या॑ह॑।
वरु॑ण॒सव॑मे॒वावरु॑न्धे। शुचि॑र्मि॒त्रस्य॑ व्र॒त्या अभू॑मे॒त्याह॑।
शुचि॑मे॒वैनं॑ व्र॒त्यं करो॑ति। अम॑न्महि म॒हत् ऋ॒तस्य॑
नामे॒त्याह॑। म॒नुत ए॒वैनम्। सर्वे॑ व्रा॒ता वरु॑णस्याभूव॒न्नित्या॑ह॑।
सर्व॑व्रा॒तमे॒वैनं॑ करोति। वि मि॒त्र ए॒वैर॑रा॒तिम॑तारी॒दित्या॑ह॥ २६॥

अरा॑तिमे॒वैनं॑न्तारयति। असू॑षुदन्त य॒ज्ञियां॑ ऋ॒तेने॒त्याह॑।
स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। व्युं त्रि॒तो जं॑रि॒माणं॑न्न आ॒नडि॒त्याह॑।
आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। द्वाभ्यां॑ विमृ॑ष्टे। द्वि॒पाद्य॑ज॒मानः॑
प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒ग्नीषो॑मीय॑स्य चैका॑दशकपालस्य देवसु॒वां च
ह॒विषा॑म॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स॒मव॑द्यति। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑मु॒भय॑तः

परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजयति॥ २

सत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमतु एकं च॥ ४॥ [४]

अर्थेतुः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवेना निष्क्रीय गृह्णाति।
अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानाङ्गृह्णाति। वहन्तीनाङ्गृह्णाति।
एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो
श्रियमेवेनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।
वृषाऽस्यूर्मिरित्याह॥ २८॥

ऊर्मिमन्तमेवेनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य
सङ्श्यति। व्रजक्षितुः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः।
विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै
मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥ २९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा एतत्।
यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवावरुन्धे।
नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः
स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥ ३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्करीः स्थेत्याह। पशवो
वै शक्करीः। पशूनेवावरुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव
पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः।
अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह ॥ ३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह।

राष्ट्रमेव मधुव्यमकः। सारस्वतङ्ग्रहङ्गृह्णाति। एषा वा
 अपाम्पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां करोति।
 षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः।
 तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति।
 द्वात्रिंशत्संपद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि
 छन्दांसि। वाचैवेन सर्वेभिश्छन्दाभिरभिषिञ्चति॥ ३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यं कस्तेजस्याः स्थेत्याहैव पुरुषं पृषद् च॥ ५॥ — [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।
 ब्रह्मणैवेनाः स सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवेनाः
 सादयति। अन्तरा होतुश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छसिनश्च
 सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छसी। तेजसा
 चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।
 आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
 प्रतितिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो
 बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा
 ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥ ३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा
 ह्यापः। शुक्रं हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।
 चन्द्रं हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः।

अमृतं हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।
सधमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।
वरुणसवमेवावरुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यश्चोष्णीषं
च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति।
इन्द्रियमेवावरुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।
शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविदं एता
भवन्ति। आविदमेवैनङ्गमयन्ति॥३७॥

अग्निरेवैनङ्गार्हपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः।
मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्।
स दिवंमलिखत्। सोऽर्यम्णः पन्थां अभवत्। स आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स
आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना
देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां

विश्यस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विशैवेन॑ राष्ट्रेण॑ समर्धयति।
मह॑ते क्षत्राय॑ मह॑त आधिपत्याय॑ मह॑ते जान॑राज्यायेत्याह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भर॒ता राजा॒ सोमो॒ऽस्माकं॑
ब्रा॒ह्म॒णा॒ना॒॑ राजे॒त्याह॑। तस्मा॒त्सोम॑रा॒जानो॑ ब्रा॒ह्म॒णाः॥ ३९॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न इति॒ धनुः॑ प्रयच्छति॒ विजि॑त्यै।
शत्रु॑बाध॑नाः॒ स्थेती॑षून्। शत्रू॑ने॒वास्य॑ बाध॒न्ते। पा॒त मा॑ प्र॒त्यश्च॑
पा॒त मा॑ ति॒र्यश्च॑म॒न्वश्च॑ मा पा॒तेत्या॑ह। ति॒स्रो वै श॑र॒व्याः।
प्र॒तीची॑ ति॒रश्च्य॑नूची॑। ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। दि॒ग्भ्यो मा॑
पा॒तेत्या॑ह। दि॒ग्भ्य ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। वि॒श्वो॑भ्यो मा॑ ना॒ष्ट्राभ्यः॑
पा॒तेत्या॑ह। अ॒परि॑मितादे॒वैनं॑ पा॒न्ति। हि॒र॒ण्यव॑र्णा॒वुषसा॑
वि॒रोक॑ इति॒ त्रिष्टु॑भा॒ बा॒हू उ॒द्गृह्णा॑ति। इन्द्रि॑यं वै वी॒र्य॑त्रिष्टुक्।
इन्द्रि॑यमे॒व वी॒र्यमु॑परि॒ष्ठादा॒त्मन्ध॑त्ते॥ ४०॥

व्यावृ॑त्यै दा॒त्रम॑सीत्या॒हामृ॑त॒॑ हि॒र॒ण्यमे॑कश॒तो ग॑मय॒न्त्याह॑ ब्रा॒ह्म॒णा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पा॒तेत्या॑ह च॒त्वारि॑ च॥ ६॥

[६]

दि॒शो व्या॑स्थापयति। दि॒शाम॑भिजि॒त्यै। यद॑नु प्र॒क्रामे॑त्।
अ॒भि दि॒शो ज॑येत्। उ॒त्तु मा॑द्येत्। म॒न॒साऽनु॑ प्र॒क्राम॑ति।
अ॒भि दि॒शो ज॑यति। नोन्मा॑द्यति। स॒मिध॒मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। तेज॑
ए॒वाव॑रुन्धे॥ ४१॥

उ॒ग्रामा॑ ति॒ष्ठेत्या॑ह। इन्द्रि॑यमे॒वाव॑रुन्धे। वि॒राज॒माति॑ष्ठेत्या॑ह।
अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑रुन्धे। उ॒दीची॑मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। प॒शूने॒वाव॑रुन्धे।

ऊर्ध्वा॒माति॑ष्ठेत्या॒ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कम॒भिज॑यति। अनू॒ञ्जि॑हीते।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥४२॥

मा॒रु॒त ए॒ष भ॑वति। अ॒न्नं वै म॒रुतः॑। अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे।
ए॒कं वि॑ंश॒तिक॑पालो भवति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। योऽर॑ण्येऽनु॒वा॒क्यो
गु॒णः। तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति। ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रा॒रण्यान्प॒शून्परि॑
गृ॒ह्णाति। तस्मा॑द्ग्रा॒म्यैः प॒शुभि॑रा॒रण्याः प॒शवः॑ परि॑गृहीताः।
पृथि॑र्वै॒न्यः। अ॒भ्य॑षिच्यत॥४३॥

स रा॒ष्ट्र॒न्नाभ॑वत्। स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत्। तान्य॑जुहोत्।
तैर्वै स रा॒ष्ट्रम॑भवत्। यत्पा॒र्थानि॑ जुहोति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति।
बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं पूर्वे॑षामुत्त॒मं भ॑वति। ऐ॒न्द्रमु॒त्तरे॑षां प्रथ॒मम्।
ब्रह्म॑ चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। अथो ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रं
प्रति॑ष्ठापयति॥४४॥

षट्पु॒रस्ता॑दभिषे॒कस्य॑ जुहोति। षडु॒परि॑ष्ठात्। द्वा॒द॒श
संप॑द्यन्ते। द्वा॒द॒श मा॒साः संव॑त्सरः। सं॒व॒त्सरः॑ खलु॒ वै
दै॒वानां॑ पूः। दे॒वाना॑मे॒व पु॒रं म॑ध्य॒तो व्य॑व॒स॒र्पति॑। तस्य॑ न
कु॒तश्च॑नोपा॒व्या॒धो भ॑वति। भू॒ताना॑मवे॒ष्टीर्जु॑होति। अत्रा॑त्र॒ वै
मृ॒त्युर्जा॑यते। यत्र॑यत्रै॒व मृ॒त्युर्जा॑यते। तत॑ ए॒वैन॑मव॒यज॑ते।
तस्मा॑द्वा॒ज॒सू॒र्येने॒जानो॑ नाभिच॑रित॒वै। प्र॒त्यगे॑नमभिचा॒रः
स्तृ॑णुते॥४५॥

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलचर्मोपस्तृणाति।
 यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवावरुन्धे। मृत्योर्वा एष
 वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा
 पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते।
 शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।
 दिद्योन्मां पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै
 शर्म दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन
 विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबन्दन्दशूका
 दंशुकाः। निरस्तन्नमुचेः शिर इति लोहितायसन्निरस्यति।
 पाप्मानमेव नमुचिन्निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्या
 इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं
 सुवन्तान्ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवात्मनः
 पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
 तेजस्व्यैव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा
 द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
 एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
 इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुणयोर्वीर्येणेत्य

वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओज एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणाङ्क्षत्रपतिरसीत्याह।
क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।
अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह।
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमंकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो
वै रुद्रः। भागधेयैर्नैव रुद्रन्निरवदयते॥५०॥

उदङ्गुरेत्याग्नीध्रे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव
दिशि रुद्रन्निरवदयते। रुद्र यत्ते क्रयी परन्नामेत्याह। यद्वा
अस्य क्रयी परन्नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यं हिनस्ति।
तेनैवेनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह।
यमादेवास्य मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्। याङ्कामयेत
राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा भवति।
पूर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिन्दधाति।
औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यन्दधाति। आश्वत्थेन
वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिन्दधाति। नैयग्रोधेन जन्यः।
मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भुवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥८॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवेनं

दे॒वता॑भ्या॒य्यु॑नक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒न॑य्यु॑नक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒ही॒ वै दे॒व॒र॒थः॑।
दे॒व॒र॒थ॒मे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथ॑श्चतुर्थः। द्वौ
सं॒व्येष्ट॑सार॒थी। षट् प॑द्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैन॑य्यु॑नक्ति। वि॒ष्णु॒क्र॒मा॒न्क्र॑मते।
वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमा॑ल्लो॒कान॑भिज॑यति। यः क्ष॒त्रियः॑ प्र॒ति॒हि॒तः।
सो॑ऽन्वा॒र॒भ॒ते। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। त्रि॒ष्टुभा॑ऽन्वा॒र॒भ॒ते। इ॒न्द्रि॒यं
वै त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति॥५४॥

म॒रुता॑ प्रस॒वे जे॑ष॒मित्या॑ह। म॒रुद्वि॑रे॒व प्र॑सू॒त उ॒ज्ज॑यति। आ॒प्तं
म॒न॒ इत्या॑ह। यदे॒व म॒न॒सैप्स॑ीत्। तदा॑पत्। रा॒ज॒न्यं जि॑नाति।
अना॑क्रान्त ए॒वाक्र॑मते। वि॒ वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑ण॒र्ध्य॑ते। यो
रा॒ज॒न्यं जि॑नाति। स॒म॒ह॒मिन्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑णेत्या॑ह॥५५॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒व वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। प॒शूनां॑ म॒न्युर॑सि॒ तवे॑व मे
म॒न्युर्भू॑या॒दिति॑ वारा॑ही उपा॒नहा॒वुप॑मु॒ञ्च॑ते। प॒शूनां॑ वा
ए॒ष म॒न्युः। यद्व॑रा॒हः। तेनै॒व प॑शूनां म॒न्युमा॒त्मन्ध॑त्ते। अ॒भि
वा इ॒यं सु॑षुवा॒णङ्गा॑मयते। तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।
वारा॑ही उपा॒नहा॒वुप॑मु॒ञ्च॑ते। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इ॒न्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्य॑स्याना॑त्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इत्या॑हाहि॒सायै॑। इ॒यं द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे
धे॒हीत्या॑ह। आ॒युरे॒वात्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्ग॒स्यू॒र्ज मे धे॒हीत्या॑ह।

ऊर्जमे॒वात्मन्ध॑त्ते। यु॒ङ्क्षुः॑सि॒ वर्चो॑सि॒ वर्चो॑ मयि॒ धेही॑त्याह।
वर्च॑ ए॒वात्मन्ध॑त्ते। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प॒हर॑ति। ए॒क॒धैव
यज॑मान॒ आयु॑रू॒र्जं वर्चो॑ दधाति। र॒थवि॑मो॒चनी॑या जुहोति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽ॒श्वा भव॑न्ति। रथ॑श्चतु॒र्थः। तस्मा॑च्चतु॒र्जुहो॑ति। यदु॒भौ
स॒हाव॑तिष्ठे॒ताम्। स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम्। स॒ह सं॒ङ्गही॑त्रा
र॑थ॒वाह॑ने॒ रथ॑माद॒धाति॑। सु॒व॒र्गादे॒वैनं॑ लो॒काद॑न्त॒र्दधा॑ति।
ह॒ः सः शु॒चिष॑दित्याद॒धाति॑। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑मु॒पाव॑हरति।
ब्रह्म॑णाऽऽद॒धाति॑। अति॑च्छ॒न्द्साऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा वै
सर्वा॑णि छ॒न्दांसि॑। सर्वे॑भिरे॒वैन॑च्छ॒न्दोभि॑राद॒धाति॑। वर्ष्म॑
वा ए॒षा छ॒न्द॑साम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॑ दधाति।
वर्ष्मै॒वैनं॑ स॒माना॑ना॒ करो॑ति॥५८॥

प॒द्यन्ते॑ द॒धाति॑ वि॒र्येणे॒त्याहाना॑त्यै प्रति॑ष्ठित्यै ब्रह्म॑णाऽऽद॒धाति॑ स॒प्त च॑॥९॥ [९]

मि॒त्रोऽसि॑ वरु॒णोऽसी॑त्याह। मै॒त्रं वा अ॑हः। वा॒रु॒णी रा॒त्रिः।
अ॒हो॒रा॒त्राभ्या॑मे॒वैनं॑मु॒पाव॑हरति। मि॒त्रोऽसि॑ वरु॒णोऽसी॑त्याह।
मै॒त्रो वै दक्षि॑णः। वा॒रु॒णः स॒व्यः। वैश्व॑दे॒व्यामि॑क्षा। स्वमे॒वैनौ
भा॒ग॒धेयं॑मु॒पाव॑हरति। स॒म॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैरि॑त्याह॥५९॥

वैश्व॑दे॒व्यो वै प्र॒जाः। ता ए॒वाद्याः॑ कुरु॒ते। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॑रसि
क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑र॒सीत्य॑धी॒वास॑मास्तृ॒णाति॑ स॒योनि॑त्वाय॒।
स्यो॒नामा सी॑द सु॒षदा॑मा सी॒देत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्॑।

मा त्वां हिंसीन्मा मां हिंसीदित्याहाहिंसायै।
 निषंसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यांस्वा साम्राज्याय
 सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
 ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव
 इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसंव करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
 इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
 राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
 सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
 सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।
 सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। गायत्रीमेवैतेनाभि
 व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि
 व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति।
 सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवावरुन्धे।
 वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति।
 सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते
 एवावरुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य
 वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्यः।
 वज्रेणैवास्मां अवरपरं रन्धयति। एवं हि तच्छ्रेयः। यदस्मा

ए॒ते र॒ध्यै॑युः। दि॒शोऽभ्य॑य॒ः राजा॑ऽभू॒दिति॑ प॒ञ्चा॒क्षान्प्रय॑च्छति।
ए॒ते वै स॑र्वेऽयाः॑। अ॒परा॑जायि॒नमे॒वैनं॑ करोति॥६३॥

ओ॒दन॑मु॒द्धुव॑ते। प॒रमे॒ष्टी वा ए॒षः। यदो॑दनः। प॒रमा॑मे॒वैन॑ः
श्रिय॑ङ्गमयति। सु॒श्लोकाँ॑ (४) सु॒मङ्ग॑लाँ (४) स॒त्यरा॑जा (३)
नित्या॑ह। अ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॑ख्यापयते।
व॒रुण॑पा॒शादे॒वैनं॑ मु॒ञ्चति॑। प॒रः श॒तं भ॑वति। श॒तायुः
पु॒रुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति ति॑ष्ठति। मा॒रुत॑स्य
चै॒कवि॑ः श॒तिक॑पालस्य वै॒श्वदे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑
स्वि॒ष्टकृ॑ते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑मु॒भय॑तः परि॑ गृ॒ह्णाति॑।
अ॒पात्र॑न्ने॒ स्वाहो॑र्जो न॒न्ने स्वाहा॑ऽग्नये॑ गृ॒हप॑तये॒ स्वाहे॑ति
ति॒स्र आ॑हु॒तीर्जु॑होति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वैव॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति
ति॑ष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवावरुन्धे करोति शतेन्द्रियुष्यद

च॥१०॥

[१०]

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ धा॒त्रे र॒त्निना॑न्दे॒वसु॒वाम॑र्थतो॒ देवी॑र्दि॒शः
सोम॑स्येन्द्र॒स्य मि॒त्रो द॑श॥१०॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ वैष्ण॒वत्रि॑कपा॒लम॑न्नं॒ वै पू॒षा वा॑शाः
स्थे॒त्याह॑ दि॒शो व्या॑स्थापय॒त्युद॑ङ्घ॒रेत्य॑ ब्र॒ह्मा ३ न्व॑
रा॒जुश्च॑तु॒ष्पष्टिः॑॥६४॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति॥

हरिः॑ ओम्॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥अष्टमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तत्स॒ऽसृद्धिरनु समसर्पत्। तत्स॒ऽसृपां॑ स॒ऽसृत्वम्।
अग्निना देवेन प्रथमेऽहन्ननु प्रायुङ्क्त। सरस्वत्या वाचा
द्वितीयैः। सवित्रा प्रसवेन तृतीयैः। पूष्णा पशुभिश्चतुर्थैः।
बृहस्पतिना ब्रह्मणा पञ्चमे। इन्द्रेण देवेन षष्ठे। वरुणेन
स्वया देवतया सप्तमे॥१॥

सोमेन राज्ञाऽष्टमे। त्वष्ट्रा रूपेण नवमे। विष्णुना
यज्ञेनाप्रोत्। यत्स॒ऽसृपो॑ भवन्ति। इन्द्रियमेव तद्वीर्यं
यजमान आप्रोति। पूर्वापूर्वा वेदिर्भवति। इन्द्रियस्य
वीर्यस्यावरुद्धैः। पुरस्तादुपसदा॑ सौम्येन प्रचरति। सोमो
वै रेतोधाः। रेत एव तद्धधाति। अन्तरा त्वाष्ट्रेण। रेत एव
हितन्त्वष्ट्रा रूपाणि विकरोति। उपरिष्टाद्वैष्णवेन। यज्ञो वै
विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः प्रति तिष्ठति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥१॥

[१]

जामि वा एतत्कुर्वन्ति। यत्सद्यो दीक्षयन्ति सद्यः सोमं
क्रीणन्ति। पुण्डरिस्रजां प्रयच्छत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः
सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्।
तत्पुण्डरीकमभवत्। यत्पुण्डरिस्रजां प्रयच्छति। साक्षादेव

दीक्षातपसी अव॑रुन्धे। द॒शभिर्वत्स॒तरैः सोमं॑ क्रीणाति।
दशाक्ष॑रा वि॒राट्॥३॥

अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। मुष्क॒रा भ॑वन्ति
सेन्द्र॒त्वाय॑। द॒शपेयो॑ भवति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्ध्यै।
श॒तं ब्रा॑ह्म॒णाः पि॑बन्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः।
आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। स॒प्तद॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति।
स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः॥४॥

प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। प्रा॒का॒शाव॑ध्व॒र्यवे॑ ददाति। प्र॒का॒शमे॒वैन॑ङ्ग॒मय॑ति।
स्रज॑मुद्गा॒त्रे। व्यै॒वास्मै॑ वासयति। रु॒क्मः॑ हो॒त्रे।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मा॑ उन्नयति। अ॒श्वं प्र॑स्तोतृप्रति॒हर्तृ॒भ्याम्।
प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑॥५॥

द्वाद॑श प॒ष्ठौही॒र्ब्रह्म॑णै॑। आयु॑रे॒वाव॑रुन्धे। व॒शां मै॒त्राव॑रुणा॒य।
रा॒ष्ट्रमे॒व व॑श्य॒कः। ऋ॒षभं॑ ब्रा॒ह्मणा॑च्छु॒सिने॑। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॒याव्य॑कः।
वा॒स॒सी ने॑ष्टापो॒तृभ्या॑म्। प॒वित्रे॑ ए॒वास्ये॑ते। स्था॒रि॒
यवा॑चित॒मच्छा॑वा॒काय॑। अ॒न्त॒त ए॒व व॑रु॒णम॑व॒ यज॑ते॥६॥

अ॒न॒ङ्गाह॑म॒ग्रीधे॑। वह्नि॒र्वा अ॑नु॒ङ्गान्। वह्नि॑र॒ग्रीत्। वह्नि॑नै॒व
वह्नि॑ य॒ज्ञस्या॑व॒रुन्धे॑। इन्द्र॑स्य सुषु॒वाण॑स्य॒ त्रेधे॑न्द्रि॒यं
वी॒र्यं॑ प॒राऽप॑तत्। भृ॒गुस्तृ॑तीयमभवत्। श्रा॒य॒न्ती॒यन्तृ॑तीयम्।
सर॑स्वती॒ तृ॑तीयम्। भा॒र्ग॒वो हो॑ता भवति। श्रा॒य॒न्ती॒यं ब्र॑ह्म॒सामं॑
भ॑वति। वा॒र॒व॒न्ती॒यम॑ग्नि॒ष्टोम॑सा॒मम्। सा॒र॒स्व॒ती॒रपो॑ गृह्णाति।

इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥ ७ ॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरात्मेयं यजते ब्रह्मसामं भवति सुप्तं च॥२॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यन्दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
 दिशामवैष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय।
 पञ्च देवता यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति।
 हविषोहविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो
 वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥ ८ ॥

आदित्यां मल्हाङ्गभिर्णिमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
 विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया
 पूर्वया प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।
 उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं
 विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥ ९ ॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती।
 विद्वै मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः
 संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यं
 सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तैराश्विन्यां पूष्णे
 पुरोडाशश्चादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः
 सत्यमवारुन्धत॥ १० ॥

यद॑श्चि॒भ्यां॑ पू॒ष्णे पु॒रोडा॑श॒न्द्वाद॑शकपालत्रि॒र्वप॑ति।
 अ॒नृ॒तेनै॒व भ्रातृ॑व्या॒नभि॒भूय॑। वा॒चः स॒त्यम॑व॒रुन्धे॑।
 सर॑स्वते स॒त्यवा॑चै च॒रुम्। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भि
 गृ॑णाति। स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रोडा॑श॒न्द्वाद॑शकपालं
 प्रसू॑त्यै। दू॒तान्प्र॑हि॒णोति॑। आ॒विद॑ ए॒ता भ॑वन्ति।
 आ॒विद॑मे॒वैन॑ङ्गमयन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते।
 ति॒सृ॒धन्व॑ꣳ शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥३॥ [३]

आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं निर्वपति। तस्मा॒च्छि॒शिरे॑ कुरुपश्चा॒लाः
 प्राश्चो॑ यान्ति। सौ॒म्यश्च॒रुम्। तस्मा॑द्वस॒न्तव्य॑वसाया॑दयन्ति।
 सा॒वि॒त्रन्द्वा॑दशकपालम्। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑द्यवा॑नाꣳ सवि॒त्रा
 वि॒रु॒न्धते॑। बा॒रु॒हस्प॑त्यश्च॒रुम्। स॒वि॒त्रैव॑ वि॒रु॒ध्य॑। ब्र॒ह्म॒णा
 यवा॑नादधते। त्वा॒ष्ट्रम॒ष्टाक॑पालम्॥१२॥

रू॒पाण्ये॒व तेन॑ कुर्वते। वै॒श्वान॑र॒न्द्वाद॑शकपालम्। तस्मा॑ञ्जघ॒न्ये
 नैदा॑घे प्र॒त्यश्च॑ः कुरुपश्चा॒ला या॑न्ति। सा॒र॒स्वत॑श्च॒रुन्निर्व॑पति।
 तस्मा॑त्प्रा॒वृषि॑ सर्वा॒ वाचो॑ वदन्ति। पौ॒ष्णेन॑ व्य॒वस्य॑न्ति। मै॒त्रेण॑
 कृ॒षन्ते॑। वा॒रु॒णेन॑ वि॒धृता॑ आसते। क्षै॒त्रप॒त्येन॑ पाचयन्ते।
 आ॒दि॒त्येना॑दधते॥१३॥

मा॒सिमा॑स्ये॒तानि॑ ह॒वीꣳषि॑ नि॒रु॒प्या॒णीत्या॑हुः। तेनै॒वतू॑न्म॒युङ्क्ते॑
 इति॑। अथो॑ खल्वा॑हुः। कः स॑वत्स॒रञ्जी॑विष्य॒तीति॑।

षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते।
दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषान्दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।
संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालन्दधते युनक्त्येकं च॥४॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स
यत्प्रथमन्निरष्टीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धुः। यन्नस्तः। स सिंहः। यदक्ष्यौः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यन्ते। सीसेन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यत्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैना
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः संसृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्रुतमिति

यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। अश्विनन्धूममालभते। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभं सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अश्व्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥५॥ [५]

यत्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यञ्जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशा भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवः सुराममश्विनेति सर्वदेवत्यै याज्यानुवाक्यै भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणन्न विन्देत्। वल्मीकवपायामव नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै

सौत्राम॒ण्यै व्य॑द्धम्। तद॑स्यै॒ समृ॑द्धम्। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः प॒श॒व॑श्च
पुरो॒डाशा॑श्च भवन्ति॒ समृ॑द्धौ। ऐ॒न्द्रः प॑शूनामु॒त्त॒मो भ॑वति।
ऐ॒न्द्रः पु॑रो॒डाशा॑नां प्रथ॒मः॥२२॥

इ॒न्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पु॒रस्ता॑दनूया॒जानां॑
पुरो॒डाशैः प्रच॑रति। प॒श॒वो वै पु॑रो॒डाशाः। प॒शूने॒वाव॑
रुन्धे। ऐ॒न्द्रमेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे।
सा॒वि॒त्र॒न्द्वाद॑शकपालं प्रसू॒त्यै। वा॒रु॒ण॒न्दश॑कपालम्। अ॒न्त॒त
ए॒व वरु॑णम॒व॑ यजते। वड॑बा दक्षि॒णा॥२३॥

उ॒त वा ए॒षाऽश्व॑ सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑त॒रम्। उ॒त सोम॑ उ॒त सुरा॑।
यत्सौ॑त्राम॒णी समृ॑द्धौ। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं प॒शुञ्च॑तुर्थम॒ति॒प॒वि॒त॒स्या
ल॑भते। ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ बृ॒ह॒स्प॒तिः। ब्र॒ह्म॒णै॒व य॒ज्ञस्य॑
व्य॑द्धमपि॒ व॒प॒ति। पु॒रो॒डाश॑वानेष प॒शुर्भ॑वति। न ह्यै॒तस्य॑
ग्र॒हं गृ॑ह्णन्ति। सोम॑प्रती॒काः पि॒तर॑स्तृ॒ष्णु॒तेति॑ श॒तातृ॑ण्णाया॑
स॒म॒व॑नयति॥२४॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ति॒ष्ठ॒ति।
दक्षि॑णेऽग्नौ जु॒होति॑। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॒त्यै। हि॒र॒ण्य॒मन्त॒रा
धा॑रयति। पू॒तामे॒वैनां॑ जु॒होति॑। श॒तमा॑नं भवति। श॒तायुः॑
पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ति॒ष्ठ॒ति। यत्रै॒व
श॑तातृ॒ण्णा॒न्धा॒रय॑ति॥२५॥

तन्नि॑दधाति॒ प्र॒ति॒ष्ठि॒त्यै। पि॒तृन् वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छति।

य॑ सोमोऽति॑ पव॑ते। पि॒तृणां॑ या॒ज्यानु॒वाक्या॑भि॒रुप॑ तिष्ठते।
 यदे॒वास्य॑ पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।
 तिसृ॑भि॒रुप॑ तिष्ठते। तृती॒ये वा॑ इतो लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व
 प्री॑णाति। अथो॒ त्रीणि॑ वै य॒ज्ञस्येन्द्रि॑याणि। अध्व॒र्युर॑होता
 ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। यान्ये॒व य॒ज्ञस्येन्द्रि॑याणि। तैरे॒वास्मै॑
 भेष॒जं क॑रोति॥ २६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥६॥ [६]

अ॒ग्निष्टो॒मम॒ग्र आ॑हरति। य॒ज्ञमु॒खं वा॑ अ॒ग्निष्टो॒मः।
 य॒ज्ञमु॒खमे॒वारभ्य॑ स॒वमा॑ क्रमते। अथै॒षोऽभि॑षेचनीयश्चतु॒स्त्रिंश॑प॒वमा॑
 भवति। त्रय॑स्त्रिंश॒द्वे दे॒वताः॑। ता ए॒वाप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रिंशः॑।
 तमे॒वाप्रो॑ति। स॒ंशर॑ ए॒ष स्तो॒मा॒नाम॑यथापूर्वम्। यद्विष॑माः
 स्तो॒माः॑॥ २७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। या॒वा॒न्प॒व॒मा॒नाः। अ॒न्तः श्ले॑ष॒ण॒न्त्वा
 अ॒न्यत्। यत्स॒माः प॒व॒मा॒नाः। तेना॒ऽस॑ंशरः। तेन॑
 यथापूर्वम्। आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒र्ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पु॒ण्यो
 भवति। प्र॒जा वा॑ उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो
 भव॑त्यनु सन्त॑त्यै॥ २८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥७॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒प॒द्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः। वा॒च
 ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव॑ प्र॒जाना॑ं सू॒यते। सर्वा॑ ए॒नं प्र॒जा
 राजे॑ति वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श्च क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या वै

प्रजाः। प्रजानामेवैतेन सूयते। यन्ति वा एते यज्ञमुखात्। ये सम्भार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अग्निय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति। अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपम्। आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैनः सव उपनमति। यः सामभ्य एति। पापीयान्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोकं ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोकं ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति। एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। तत्सुवर्गलोकमभ्या रोहति। यदिमल्लोकं प्रत्यवरोहति। अतिजनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव लोके प्रति

तिष्ठत्यनुन्मादाय॥ ३३॥

अक्रन्नाजून्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥८॥ [८]

इ॒यं वै र॑ज॒ता। अ॒सौ हरि॑णी। यद्रु॒क्मौ भ॑वतः।
आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति। वरु॑णस्य वा
अ॒भिषि॑च्यमा॒नस्या॑पः। इन्द्रि॒यं वी॒र्य॑न्नि॒रघ्न॑न्। तत्सुव॑र्णः
हि॒र॒ण्यम॑भवत्। यद्रु॒क्मम॑न्त॒र्दधा॑ति। इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्य॑स्यानि॒र्घाता॑य।
श॒तमा॑नो भवति श॒तक्ष॑रः। श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः।
आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। आयु॑र्वै हि॒र॒ण्यम्। आयु॑ष्या
ए॒वैन॑मु॒भय॑ति क्षरन्ति। तेजो॒ वै हि॒र॒ण्यम्। तेज॑स्या
ए॒वैन॑मु॒भय॑ति क्षरन्ति। वर्चो॒ वै हि॒र॒ण्यम्। वर्च॑स्या
ए॒वैन॑मु॒भय॑ति क्षरन्ति॥ ३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥९॥ [९]

अप्र॑तिष्ठितो वा ए॒ष इत्या॑हुः। यो रा॑ज॒सूये॑न॒ यज॑त
इति॑। य॒दा वा ए॒ष ए॒तेन॑ द्वि॒रात्रे॑ण॒ यज॑ते। अथ॑ प्र॒तिष्ठा॑।
अथ॑ संवत्स॒रमा॑प्नोति। याव॑न्ति संवत्स॒रस्या॑हो॒रात्रा॑णि।
ताव॑न्तीरे॒तस्य॑ स्तो॒त्रीयाः॑। अ॒हो॒रात्रे॑ष्वेव प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ पूर्॒वम॑हर्भवति। अ॒ति॒रात्र॑ उत्त॑रम्॥ ३५॥

नानै॒वाहो॑रात्रयोः प्र॒ति तिष्ठ॑ति। पौ॒र्ण॒मा॒स्यां पूर्॒वम॑हर्भवति।
व्य॑ष्टकायामुत्त॑रम्। नानै॒वार्ध॑मा॒सयोः॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।
अ॒मा॒वा॒स्यायां॑ पूर्॒वम॑हर्भवति। उद्दृ॑ष्ट उत्त॑रम्। नानै॒व
मा॒सयोः॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। अथो॒ खलु॑। ये ए॒व सं॑मानपक्षे

पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप हते। अग्निष्टोममन्तत आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः। देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥१०॥ [१०] वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्धृतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

This PDF was downloaded from <http://stotrasamhita.github.io>.

GitHub: <http://stotrasamhita.github.io> | <http://github.com/stotrasamhita>

Credits: <http://stotrasamhita.github.io/about/>